

Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik

Halil İbrahim Bulut

[Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri]

Özet

Nusayrilik, Müslümanlar arasında ortaya çıkan Şii kökenli fırkalardan biridir. Tarihi süreçte içe kapalı bir toplum olmaları ve bunun tabii bir sonucu olarak da dini bir prensip olarak kabul ettikleri takiyye/gizlilik anlayışı, onlar hakkında güvenilir bilgi edinmemize mani olmuştur. Bununla birlikte son yirmi-otuz yıldaki gelişmeler ve açılımlar, onları tanımamıza imkan sağlamıştır. Bu makalede Suriye başta olmak üzere, Türkiye ve Lübnan'da yaşayan bir İslam mezhebi olarak Nusayriliğin teşekkül süreci, tarihi, inanç ve ibadet usulleri, dinî ve sosyal kurumları ve günümüzdeki durumları hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nusayrilik | Arap Aleviliği | Muhammed b. Nusayr
| Kitabü'l-Mecmu

The Nusayris, Their History, Culture, and Religious Rituals

Abstract

Nusayri is the one of the sects emerged from Shia origin. Taqiyye which is excepted as a religious principle by Nusayris prevented us to get true information about them. But the developments and openings in the last decades paved the way to know them. In this article will be given knowledge about the formative process of the Nusayris, their history, beliefs and the ways of worship, religious and social institutes and their situation in todays.

Keywords: Nusayrit | Arabic Nusayrit | Muhammed b. Nusay | Kitâbu'l-Mecmu'

Giriş

Orta Doğu coğrafyası tarihte ve günümüzde farklı din, mezhep ve inançlara beşiklik etmiştir. Tarihi süreçte kadim dinlerin yanı sıra semavi dinlerin de bu bölgede yaygınlık gösterdiğini, hatta Yahudilik ve Hıristiyanlığın bu coğrafyada doğup geliştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İslamiyet, ortaya çıktığı andan itibaren çok geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Bugün Arap Alevilerinin yaşadığı Suriye bölgesi de henüz Hz. Muhammed'in sağlığında fethedilmiş ve o günden günümüze değin Müslümanların hâkimiyetinde kalmış bir bölgedir. Günümüz Suriye coğrafyasında, özellikle Akdeniz sahil bölgesinde, dini bir cemaat olarak varlığını devam ettiren ve Müslüman toplumun bir parçası oldukları kabul edilen Şii kökenli Nusayrîler topluluğu yaşamaktadır. İslam mezhepleri tarihi kaynaklarında Müslümanlar arasında ortaya çıkan ve genel İslamî anlayıştan farklı algı ve yaşantıları olan gruplar hakkında malumat verildiği gibi Nusayrîler hakkında da bilgiler az da olsa mevcuttur. Nusayrîleri son yılların popüler bir toplumu yapan asıl şey, 1960'lı yıllardan itibaren –azınlıkta olmalarına rağmen- Suriye'nin yönetici elitlerinin bu mezhep mensuplarından olmasıdır. Bir diğer ifade ile Suriye'ye hakim olmalarından kaynaklanmaktadır. Aşağıda Orta Doğu'da yaşayan bir İslam mezhebi olarak Nusayrîliğin teşekkül süreci, tarihi, inanç ve ibadet usulleri, dinî ve sosyal kurumları ve günümüzdeki durumları gibi hususlara yer verilecektir.

Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemirî tarafından kurulan ve Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî tarafından sistemleştirilen bâtinî karakterli, Şîî kökenli bir mezheptir. Hz. Ali'nin ilahlaştırılması, tenasühe inanma gibi aşırı fikirleriyle tanınan mezhep, farklı din ve sistemlerden aldığı karma bir inanç sistemine sahiptir.

İsimlendirme Sorunu

Bâtınî karakteri dolayısıyla ismi, tarihi ve inanç yapısı hakkında önemli bilgi eksiklikleri bulunan ve çelişkili görüşlere konu olan Nusayrîlik, mensuplarınınca yayımlanan eserler ve akademik araştırmalar sayesinde bir dereceye kadar aydınlatılabilmektedir. Kaynaklarda fırkanın isimlendirilmesiyle ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur. İlk olarak bu isimlendirmenin Kufe yakınlarında bulunduğu iddia edilen Nasuraya ismindeki bir köye atfen verildiği ileri sürülmüştür.¹ Ancak Kufe yakınlarında bu isimle anılan bir köyün varlığına dair kaynaklarda bilgi mevcut değildir. İkinci olarak bu ismin Hz Ali'nin hizmetçisi Nusayr'a nispetle ortaya çıktığı iddia edilmiştir.² Ancak İslam tarihi kaynaklarında Hz. Ali ve hayatı en ince detaylarına kadar kaydedildiği halde onun bu adla anılan bir hizmetçisinin olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nispetle bu ismin verildiği şeklindeki görüş de isabetli değildir. Çünkü söz konusu dağların eski dönemlerde de bu isimle anıldıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Şu halde "Nusayrî" isimlendirmesine dair ileri sürülen bu görüşlerin doğru olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Kelimenin kökeniyle alakalı görüşleri üç başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1- Nusayrîlikle Hıristiyanlık arasında ilişki kurmaya çalışan oryantalist iddialar: Dini ve etnik kimlik olarak Nusayrîliği bir takım tezlerle Hıristiyanlığa bağlamaya çalışan şarkiyatçılara göre³ Nusayr kelimesi, Hz İsa'nın çocukluğunun geçtiği Latince "Nazarie" isimli yerle bağlantılıdır. Diğer bir görüşe göre de haclı seferleri sonucunda Suriye ve civarında kalmak zorunda olan Hıristiyanlardan tahkir maksadıyla bahsedilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu iddiaya göre Nusayrî isimlendirmesi "Nasrânî" (Hıristiyan) kelimesinden tahkir ifade eden bir küçültme ismidir.⁴ Nusayrîlik ile Hıristiyanlık arasında ilişki kurmayı amaçlayan bu nevi iddiaların İslam coğrafyasında yitik Hıristiyan topluluklar arayan oryantalistlerin yakıştırması olduğu aşikârdır.⁵ Çünkü "Nasrânî" kelimesinin küçültme kipi, Nusayrî değil, Nusayrânî şeklinde olmalıdır.⁶ Bu itibarla çoğunluk, bu görüşü, Arap dilinin isticak kaidelerine uymadığı için reddetmiştir. Ayrıca bu bölgenin sakinleri, İslam'ın zuhurundan çok önceleri Hıristiyan olduklarına göre bunların Arap-İslam aslına ait bir isimle adlandırılmaları da makul değildir.⁷

2- Bazı cemaat mensuplarına göre "Nusayrî" kelimesinin ortaya çıkışı Asr-ı saadet dönemine kadar geri gitmektedir. Bu görüşü ileri sürenlere göre Hz. Ömer zamanında Baalbek ve Humus tarafları İslam devleti tarafından fethedilmek istenince Irak ve Mısır'dan gelen kuvvetlere Medine'den Gadir-i Hum beyatında hazır bulunan küçük bir grup da katılmıştı. Bu gruba, küçük bir yardım grubu olması sebebiyle "nusayra=yardımcık" denilmişti. Savaş sonrasında, cihat kuralları gereğince fethedilen topraklar fatihlerine verildiğinden Lübnan dağı ile Antakya hattı arasında kalan dağlar ve araziler de bu gruba verildi. Zamanla bu dağlar "Nusayra Dağları" adı ile anılır oldu ve bu topraklar üzerinde yaşayanlara da Nusayrî denildi.⁸

3- Nusayrî isimlendirmesinin kökeniyle alakalı olarak ileri sürülen görüşlerin en makulu, hiç şüphesiz bu ismin mezhebin kurucusu ve ilk teologu kabul edilen Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî'ye (ö.270/883) atfen verildiği şeklindeki görüştür. Doğrusu bu görüş, tarihî vakıya en uygun düşen görüş olarak kabul edilebilir.⁹ Nitekim fırkanın kutsal metni *Kitâbü'l-Mecmû'* un daha ilk bölümünde bu kişinin görüşleri nakledildiği gibi çeşitli bölümlerinde de Nusayrî ve Nemîrî isimlendirmesine yer verildiği görülmüştür.¹⁰

Muhammed b. Nusayr, on ve on birinci imamların yakın çevresinde bulunduğu Şii biyografi yazarları ondan bahsetmişlerdir. İlk dönem Şii tarihçileri Sa'd b. Abdullah el-Kummî (ö.301/912) ve Nevbahtî (ö.310/921), İbnü'n-Nusayr'ın görüşlerinden söz ederek taraftarlarının ona nispetle "Nemîriyye" diye anıldığını kaydetmektedir.¹¹ Eş'arî (ö.324/936) de, Rafıza içinde zikrettiği bu fırkayı Nemîriyye şeklinde anmıştır.¹² Ayrıca Bağdadi (ö.429/1037) de, "Nemîrî adında biri geldi ve kendisine Allah'ın hulul ettiğini iddia etti."¹³ diyerek mezhebin isminden Nemîriyye diye bahsetmektedir. Buradan hareketle mezhebin başlangıçta "Nemîriyye", daha sonraki bir zamanda da "Nusayrîyye" şeklinde isimlendirildiği anlaşılmaktadır. İlk dönem mezhepler tarihçilerinin söz konusu fırkayı "Nemîriyye" şeklinde kaydetmeleri, ilk dönemlerde bu isimle anıldığını göstermektedir. Fırkanın "Nusayrîyye" ismi ile anılmaya başlanması, muhtemelen Dürzi âlim Hamza b. Ali'nin (ö.411/1021) *er-Risâletü'l-dâmiğa fi'r-red 'ale'n-Nusayrî* adlı eserinden sonra olsa gerekir. İbn Hazm (ö.456/1063) da fırkayı bu isimle anmıştır.¹⁴

Mezhepler tarihinin önemli problemlerinden biri mezheplerin ortaya çıkış sürecinde, nasıl isimlendirildikleri hususudur. Bu problemi Nusayrî isimlendirmesiyle alakalı olarak da görmekteyiz. Mezhep mensuplarının önemli bir kısmı, Muhammed b. Nusayr'a atfedilen bir takım aşırılıklar sebebiyle bu isimle anılmayı hoş görmemiş ve kendilerini daha farklı isimlerle tanıtmaya çalışmıştır. Nitekim son dönemlerde yapılan alan araştırmalarında mezhep mensuplarının kendilerini "Alevî" ya da "Arap Alevîsi" şeklinde isimlendirmeyi tercih etmeleri bu durumu teyit etmektedir. Bununla birlikte bazı inaç önderleri, Muhammed b. Nusayr'a atfedilen olumsuz imajı eleştirmiş ve kendileri için "Nusayrî" isimlendirmesinin kullanılmasında sakınca olmadığını belirtmiştir.¹⁵ Onlar, bu isimlendirmeyi içselleştirirken "Nusayrî" isminin "zafer kazanmak" ve Hz. Ali'nin safında "düşmana karşı savaşmak" anlamlarına geldiğini ileri sürmüşlerdir.

Başlangıç döneminde "Nemîriyye", muhtemelen hicri V. asırdan itibaren de "Nusayrîyye" ismiyle anılan fırka I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgeyi ele geçiren Fransızların talebi, mensuplarının da uygun görmesiyle Alevî adıyla anılmaya başlanmıştır. Günümüzde bu adla bilinen fırka bazen diğer Alevî kesimlerinden ayrılması için Nusayrî Alevîliği, Arap Alevîliği, Suriye Alevîliği, Çukurova Alevîliği, Akdeniz Alevîliği şeklinde zikredilmektedir. Osmanlı tapu kaynaklarında da bu gruba, "Garipler Cemaati", Adana şer'i mahkeme

sicillerinde ise “Bahçeciler” şeklinde isimlendirildikleri görülmektedir.¹⁶ Tarımla meşgul olduklarından dolayı halk arasında “Fellah”¹⁷ diye bilinen bu topluluk bazen da etnik kökenlerine vurgu yapılarak “Arap Uşağı” şeklinde de anılırlar. Mezhep mensupları ise kendilerini ifade etmek için daha ziyade “Mü’miniye/Mü’minûn” ismini tercih etmektedirler.¹⁸

Teşekkül Süreci ve Tarihçesi

Nusayrîliğin ortaya çıktığı yüzyıl, felsefi cereyanların kendini gösterdiği, antik Yunan eserlerinin Arapçaya tercümelemlerinin yapıldığı, Şii-Bâtinî düşüncelerin halk arasında yaygınlık gösterdiği bir dönemdir. Aslında Nusayrîliğin yaygınlık kazandığı III. ve IV. Hicri asırlar, Şii-İmami ve İsmaililiğin de güç bulduğu, hatta İslam coğrafyasına hakim oldukları bir dönemdir. Karmatiler, Büveyhiler, Fatimiler bu yüzyıllarda etkili olmuştur. Bu itibarla Nusayrî görüşlerin yaygınlık kazandığı bu dönemin aşırı Şii inanışların taraftar bulduğu bir zaman dilimi olduğu söylenebilir. Nusayrîliğin doğuşunda etkili olan sebeplerin başında, Gulât Şii fırkaların ulûhiyet ve peygamberlik telâkkisi ile kurtarıcı beklentisi inancı gelmektedir. Bunlara ilaveten dinî alandaki bilgi yetersizliği, dönemin siyasi yapısı ve buldukları ortamda iletişim ve etkileşim halinde oldukları Hıristiyan kültürü de mezhebin doğuşunda ve taraftar bulmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

Mezhep mensuplarına göre Nusayrîliğin bir mezhep olarak ortaya çıkması, Gadir-i Hum¹⁹ ve Kerbela olaylarına dayanmaktadır. Bu hadiseler İslam dünyasında ve düşüncesinde vuku bulan ayrılıkların ilk başlangıcı kabul edilir. Nusayrîler, Hz. Peygamber döneminden itibaren Ehl-i Beyt’in yanında yer almış, onların haklarını ve üstünlüklerini savunmuşlardır. Onlara göre Hz. Peygamber, Gadir-i Hum’da Hz. Ali’yi kendisinden sonra halife/imam tayin etmesine rağmen vefatından sonra bu vasiyete sadık kalınmamış, dolayısıyla Hz. Ali’nin hakkı gasp edilmiştir. Bu sebeple onlar, Ali’nin hakkını gasp edenlere hiçbir zaman biat etmemişlerdir.²⁰

Nusayrîlik III. (IX.) yüzyılda muhtemelen Basra’da doğmuş, İsnâaşeriyye’nin X. İmamı Ali el-Hâdî ile XI. İmam Hasan el-Askerî zamanında Kûfe ve Sâmer râ’da yaşamış olan Muhammed b. Nusayr tarafından kurulmuştur. Mezhebin kurucusu İbn Nusayr’in görüşlerini ne şekilde takdim ettiği ve savunduğu ile alakalı farklı rivayetler söz konusudur. Bir rivayete göre İbn Nusayr, kendisinin İmamiyye’nin X. imamı Ali en-Nakî (ö.254/868) tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu iddiasındaydı. Bu çerçevede Ali en-Nakî’nin ilahlığını kabul ettiği, tenasühe inandığı, haramları helal saydığı ve meşru olmayan ilişkileri teşvik ettiği aktarılmıştır²¹. Bir başka rivayete göre ise İbn Nusayr, İmamiyye’nin XI. İmamı Hasan el-Askerî’ye (ö.260/873) açılan kapı (bâb) olduğunu savunmuştur. Onun ölümünün ardından da oğlu XII. İmam Muhammed b. el-Hasan’ın mehdi olduğunu kabul etmiş; gaybete girmesiyle de bâblık görevinin kendisine geçtiğini, hatta onun sefiri olduğu-

nu öne sürmüştür.²² İbn Nusayr'ın dini aşırılığını ifade eden bu rivayetler, muhaliflerin eserlerinde dile getiriliyor olması sebebiyle ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü on ikinci imam Muhammed Mehdî'nin (h.260) gaybetinden sonra Şîî taraftarlar arasında onun elçisi/babı olduğunu iddia eden pek çok kimse çıkmıştır. Merkezde yer alanlar, söz konusu iddia sahiplerini dışlamak için aleyhlerinde asılsız pek çok şey uydurmuş olabilirler. Bu itibarla İbn Nusayr'ın tarihi kişiliğine dair İmamî kaynaklarda verilen bilgileri ihtiyatla ele almak gerekir.

İbn Nusayr'ın ölümünden sonra fırkanın başına Muhammed b. Cündeb (ö. III. yüzyılın son çeyreği), onun ardından Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (ö.287/900) geçmiştir. Bu şahıs, Cünbülânîye adıyla anılan bir tarikat kurarak fırkaya tasavvufî bir boyut kazandırmak istemiştir. Hareketin yayılması için seyahatler yapan Cünbülânî, Mısır'da bulunduğu sırada Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî'yi etkileyerek tarikatına girmesini sağlamıştır. Mezhebin ikinci kurucusu sayılan Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî'nin²³ –bu şahıs “Şeyh Yaprak” olarak da bilinir- mezhebin sistemleşmesi ve yayılmasında önemli bir rolü vardır. Hasibî, Bağdat'ta davetini yayarken karşılaştığı problemler nedeniyle akrabalık ilişkileri olan Şîî Büveyhî ailesine sığınmış ve desteklerini almıştır.²⁴ Bir şükran ifadesi olarak da, Büveyhî hükümdarı Seyfûddeve'ye *el-Hidâyetü'l-kübrâ* ve *el-Mâide* adlı eserlerini ithaf etmiştir. Mezhep mensuplarınca “şeyhu'd-din” olarak anılan Hamdan el-Hasibî döneminde hareket Irak ve Suriye başta olmak üzere yakın bölgelere yayılmıştır.

Hamdan el-Hasibî, hem mezhebin yaygınlık kazanmasında hem de sistematik hale gelmesinde etkili olmuştur. Nitekim mezhebin kutsal kitabı olarak kabul edilen *Kitabu'l-mecmû'* adlı eser ona nispet edilmektedir. On altı bölümden oluşan bu eser, geçmişten günümüze Nusayrîlerin itikadî görüşleri için temel teşkil etmiştir. Öte taraftan hareketin gerek dinî-mistik karakterinin geliştirilmesi, gerekse yayılması için verdiği mücadele sonucunda fırkanın en önemli şahsiyetlerinden biri haline gelen Hasibî, Şîî biyografi kaynaklarında genellikle “yalancı, lânete uğramış, itikadı bozuk, fikirlerine itibar edilmemesi gereken kimse” gibi ifadelerle eleştirilmiştir.²⁵

Hasibî'nin Halep'te ölümünün ardından (ö.346/957 veya 358/969) mezhep içinde Halep ve Bağdat çekişmesi baş göstermiştir. Seyyid Ali el-Cisrî'nin önderlik ettiği Bağdat kolu, Moğol istilası ile yok olmuş, Muhammed b. Ali el-Cillî'nin rehberlik ettiği Halep kolu ise varlığını devam ettirebilmiştir. Hasibî'den sonra fırka liderliğini Muhammed b. Ali el-Cillî (ö.384/994) devralmıştır. O, Suriye Nusayrî topluluğunun asıl kurucusu olarak görülen ve Nusayrîlik hakkında eserler vermiş olan Ebu Said Meymun b. Kasım et-Taberânî'yi de kendi halefi olarak bırakmıştır. Taberânî döneminde hareketin merkezi Lazkiye'ye taşınmıştır. Bu şahsın ölümünden sonra Nusayrî toplumuna Hasan b. Mahzun es-Sincârî (646/1248), İbrahim et-Tûsî (750/1349), Ha-

san el-Acrûd el-Aynî (836/1432), Muhammed b. Yunus Kilâzî (1011/1602), Hüseyin el-Ahmed Hemmîn (1295/1878) gibi Nusayrîliğin önde gelen şahsiyetleri önderlik etmiştir. Fırka, Muhammed b. Yûnus el-Kilâzî zamanında (ö.1011/1602) *Kitâbü'l-Mecmû'*da yer alan Hz. Muhammed ile Hz. Ali'den bahseden bazı ibarelerin yorumu konusunda muhtelif kollara ayrılmıştır.²⁶ Umumî tasnifte Kameriler, Haydariler, Mütevaliler ve Gaybiler şeklinde dört kola ayrılmalarına rağmen ana yapı, fırkanın IX. (XV.) yüzyıldaki reislerinden Ali el-Haydarî'ye nispetle Haydariyye (Gaybiyye, Şemsiyye) diye anılmış, sayıca daha az olan kesim ise İbn Yûnus el-Kilâzî'ye nispetle Kilâziyye (Kameriyye) adını almıştır.²⁷ Bunlardan Haydarîlere göre Ali, göktedir. Gök bir semboldür ve Mânâ (Ali)'nın bulunduğu yerdir. Güneş Muhammed'i, ay da Selmân'ı temsil eder. Ali aynı zamanda, Muhammed'i temsil eden güneşte oturmaktadır. Bu yüzden onlara "Şemsiler" de denir. Ali ile Muhammed, tezahür olarak ayrı olmakla beraber nur itibariyle birleşmişlerdir. Haydarîler, Ali b. Ebû Tâlib'in lâkabı olan Haydar'dan hareketle bu ismi tercih ettiklerini söylerler. Ayrıca isimlendirmenin IX./XV. asırda yaşamış Şeyh Haydar Ali'ye nispet edildiğini de söyleyenler vardır. İkinci grup olan Kilâzîler ise, Muhammed b. Yûnus el-Kilâzî (1011/1602)'ye bağlıdır. Onlara göre ay, Ali'nin yeridir. Güneş Muhammed'dir, gök ise Selmân'dır. Bunlara Kameriler de denir.²⁸ Kameriler ile Haydariler, daha ziyade Adana yöresinde bulunmaktadır.²⁹

Nusayrîlik III. (IX.) asırda Irak'ta ortaya çıkmasına rağmen V. (XI.) yüzyılın ortalarından itibaren daha çok Suriye ile Adana-Mersin yöresinde yaygınlık kazanmıştır. Bölgedeki siyasî dalgalanmalara paralel olarak varlığını sürdürebilmiştir. Söz konusu bölgeler XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın başlarında Haçlı seferlerine maruz kaldığında halk göçler, ekonomik sıkıntılar ve sefaletlerle dolu bir süreç geçirmiştir. Bazı kaynakların Nusayrîlerin Haçlılara yardım ettiği kaydetmesine mukabil³⁰ Nusayrî tarihçisi Muhammed et-Tavîl toplumun Haçlılara karşı büyük mücadeleler verdiğini, Haçlı seferlerinin Nusayrîlerin yaşadığı en büyük felâketlerden biri olduğunu açıklamıştır.³¹

Tarihte pek çok devletin hakimiyeti altında yaşamak durumunda kalan Nusayrîler, Abbasiler, Büveyhîler ve Hamdanîlerden sonra Lazkiye ve çevresinin Selâhaddin-i Eyyûbî tarafından Haçlılardan kurtarılmasının (584/1188) ardından Eyyûbîlerin hâkimiyetine girmiştir. Memluklar döneminde Sultan Baybars, Nusayrîlerin yaygın İslâmî anlayışa mensup zümrelere katılması için teşebbüslerde bulunmuş, Bâtınîlere karşı sert tutumuyla tanınan Sultan Kalavun döneminde (1279-1290) fırkaya girmek yasaklanmış, mensuplarının bulunduğu yerlere cami yapma mecburiyeti getirilmiş, ancak fazla bir zaman geçmeden camiler tamamen âtil kalmıştır. Bu dönemde Nusayrî toplumun ciddi baskılara maruz kaldığı dile getirilmektedir.³²

Mercidâbık Savaşı (922/1516) sonrasında Nusayrîler Osmanlı idaresine girmiş, uzun süre Halep'te mahallî şeyhlerin denetiminde serbest bir hayat

yaşamışlardır. Mısırlı İbrâhim Paşa'nın Osmanlı yönetimine karşı giriştiği harekâtta (1839) büyük kayıplar vermelerine rağmen Nusayrîler Osmanlı'ya sadık kalmıştır. II. Abdülhamid zamanında Müslüman kitle arasında kabul edilerek³³ mecburi askerliğe tâbi tutulan Nusayrîler'e bölgedeki Hıristiyan misyonerlerinin propagandalarına karşı tedbir talepleri dikkate alınarak destek vaadinde bulunulmuş, belli yerleşim merkezlerine camiler inşa edilip imamlar tayin edilmiştir.³⁴ Ancak burada bir yanlış anlaşılmaya da dikkat çekmek gerekir. Bazı kaynaklarda II. Abdülhamit döneminde Nusayrîlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere cami ve medreseler inşa edilmesi onlara yönelik bir baskı olarak gösterilmektedir. Halbuki tarihi vesikalar talebin doğrudan Nusayrîler tarafından dile getirildiğini göstermektedir. Söz konusu dönemde Nusayrî muhtarları tarafından Bâb-ı aliye gönderilen dilekçelerde Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi üzere dinin getirdiği farzları cemaatle yapma taleplerini devlete bildirdikleri, Bâb-ı âli bu durumu memnuniyetle karşılayarak "Devlet-i âliyye her türlü tekâlif ve muâmelat-ı dîniyyesinde taife-i merkumeyi şimdiye kadar İslâm'dan ayrı tutmayarak haklarında Ehl-i İslâm muamelesi icra etmekte" olduğunu belirterek bölge ileri gelenlerine bu durumun kabul edilmesi gerektiği ve Nusayrîlerin de camilerde rahatça ibadet etmelerinin sağlanması için halka telkinde bulunulması istenmiştir.³⁵ Bu girişimler sınırlı oranda gerçekleştirilebilmiş, I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgenin önce İngilizler, daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle tamamen etkisini yitirmiştir. Savaşın akabinde Fransızlarla Suriyeli yetkililer arasında gerçekleşen görüşmelerin ardından 1920'de "Alevî toprağı" adı altında idarî bir birim kurulmuş, bu isim 1922'de "Alevîler Devleti" olarak değiştirilmiştir. 1936'da burası Suriye Devleti'nin bir vilâyeti kabul edilmiş, 1939'da Fransa Lazkiye bölgesine müstakil bir statü vermiş, 1942 yılında Lazkiye idaresi Suriye'ye katılmıştır. 1940'lardan itibaren pek çok Alevi genci orduya ya da Humus Askeri Akademisine girmiştir. 1960'ların başına gelindiğinde Suriye ordusundaki astsubay ve küçük rütbeli askerlerin çoğunluğu Alevilerden oluşmakta idi. 1963 yılında Alevi bir subay olan Salah Cedit askeri atamalar ve rütbe yükseltmelerleriyle yönetimi tamamen ele geçirmiş, muhalif subayları (yedi yüz kadar) ordudan uzaklaştırmış ve sonra da darbe yapmıştır. 1970 yılında Hafız Esed de bir darbe yapmış, daha fazla Aleviyi Baas partisine ve orduya yerleştirmiştir. Baas partisi, askeri okullar ile mülkiyeye Alevi kökenli Suriyelileri almaya özen göstermiş, belli yönetim kademelerini Sünnilere yasaklamıştır. Sünni Müslümanların eleştirilerine bile tahammül gösteremeyen Esed yönetimi, devlete karşı yapılan eylemleri şiddetli bir şekilde basturmaktan geri durmamıştır. Nitekim 1982'de Hama'da Müslüman Kardeşlerin kıyam girişim ağır bir şekilde bastırılmış ve Hama şehri toprak ve gaz bombaları ile yok edilmiştir. Esed, 30.000 kadar vatandaşını katletmekten çekinmemiştir. Alevilerin kontrolünde olan Baas rejimi, Suriye'yi uzun yıllar baskı ile yönetmiş; Alevilerin sosyal, siyasi ve ekonomik konumunu yükseltmeye çalışmış, Alevilik hakkında her türden haberi yasaklamıştır. Mesela Devlet Başkanı Hafız Esed'i eleştirmek değil, rejimde "Alevilerin rölü"nden bahsetmek bile

yasaklanmıştır. Öte yandan Esed ailesi, ülkenin siyasi hayatında büyük bir rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir. Örneğin Esed'in kardeşi Rifat, ülke savunma birliklerinin komutanı iken diğer kardeşi Cemil Esed, Alevilerin güvenliğinden sorumlu olup savunma güçleri içinde yönetici konumunda idi. Ayrıca kuzeni Adnan Esed de savaş birimlerinin komutanı idi. Bu durum Esed'in ölümünden sonra da değişmemiştir. Esed ailesi Hafız'dan sonra oğlu Beşşar'ı Devlet Başkanı olarak atamıştır. O da aynı hassasiyetlerle ülkeyi yönetmeye devam etmektedir.³⁶

Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasıyla birlikte mezhep mensupları Suriye ve Türkiye olmak üzere iki farklı merkeze ayrılmıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında işgal güçlerinin ülkeyi terk etmesi ile tam bağımsızlığına kavuşan Suriye'de önce Sünnilik egemen olmuşken 1963'den itibaren ülkenin silahlı kuvvetlerinin ve Baas partisinin etkisiyle Nusayrî ya da Alevi birliği güç kazanmıştır.³⁷ Nitekim söz konusu tarihten itibaren Hafız Esed Nusayrî destekli ordusuyla hükümeti devirmiş ve Suriye'nin ilk Nusayrî başkanı olmuştur. Günümüzde Hafız Esed'in oğlu Beşşar Esed devlet başkanlığı görevini yürütmektedir.

Günümüzde Nusayrîlik çoğunlukla Suriye'nin Lazkiye ve Cebel-i Ensariye yöresinde, Lübnan'ın kuzey bölgesinde, Türkiye'de başta Antakya olmak üzere Adana, Mersin, İskenderun ve Tarsus civarında varlığını sürdürmektedir. Elde kesin bir veri olmamakla birlikte ülkemizde Alevî-Nusayrî toplumunun 350 bin civarında olduğu sanılmaktadır. Anadolu ve Suriye'de yaşayan Nusayrîlerin toplam 1.3 milyon civarında veya 1.5 milyondan biraz az olduğu ve bunun da bir milyonun Suriye'de, geriye kalan nüfusun Türkiye'de yaşadığı da bildirilmektedir.³⁸ Günlük konuşmalarında yaygın bir şekilde Arapçayı kullanan Türkiye'deki Nusayrîlerin, Suriye'deki Nusayrîlerle bağlarının devam etmediği dikkat çekmektedir. Bu farklılaşmada, beraber yaşadıkları diğer kültür ve inanç grupları içerisinde asimile olmalarının ve devletin izlediği millî bütünlük politikasının etkisi bulunmaktadır. Nusayrîler kendilerini İslam'ın dışında görmezler. Bâtinî karakterli sembolik Ali kültü, Tek Tanrı inancının olmadığı anlamına gelmez.³⁹

Tarih boyunca aile, soy, aşiret ve daha büyük aşiretler şeklinde ve kapalı bir hayat yaşayan Nusayrîler, Suriye ve Türkiye'de millî devlete adapte olmakta zorluk çekmemiştir. Ancak modern hayat karşısında diğer bâtinî topluluklarda olduğu gibi özellikle şehirlerde geleneğe bağlılık ciddi derecede zayıflamıştır. Günümüzde mezhebe mensup gençlerin eğitim görmesi, diğer toplumlarla daha sağlıklı ilişkilerin kurulması, kapalı toplum olma özelliklerini büyük oranda kaybetmelerine ve dolayısıyla kendi inançlarını sorgulamalarına imkân sağlamıştır. Özellikle gelenek içinde kutsallık atfedilen ay, güneş ve göğe dair teorilerdeki çelişkiler, modern bilime aşına olan genç kuşakları kuşkulara yöneltmiş ve gelenekten kopmalarına sebebiyet vermiştir. Modernleşme sürecine muhatap olan bütün kapalı toplumlarda olduğu gibi mezhebe

mensup halk arasında da din adamlarına karşı ilgisizlik artmaktadır. Ayrıca din konusundaki cehaletin azalması ile yaygın İslâmî anlayışa meyleden bazı Nusayrîlerin yanı sıra İsnâaşeriyye Şiîliği'ne belli ölçüde de olsa yanaşanlar bulunmaktadır. Hatta son dönemlerde Nusayrîlikle Şia-İmamiyye arasında paralellikler olduğu ön plana çıkarılmak istenmektedir.⁴⁰ İran'ın kendi dini anlayışını Nusayrîler arasında yaymak için büyük gayretler gösterdiğine dair veriler bulunmaktadır. Son dönemde Suriye'de vuku bulan isyanlara karşı İran'ın Esed yönetimini açıktan desteklemesi Nusayrî Şiîliği ile İmamî Şiîlik arasındaki dayanışmayı da gündeme getirmiştir.

İnanç Esasları

Nusayrîliğin görüşleri İslâm'dan kaynaklanmakla birlikte tamamen bâtinî tevellere dayalıdır. Hatta görüşlerinde zaman zaman Hıristiyanlık, Yahudilik vb. din ve kültürlerin izleri görülür. Onlar, bütün evreni zahir -batın ilişkisi içerisinde ele alan bir inanç yapısına sahiptir. Radikal Şii öğelerin Nusayrî inancında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Görüşlerinin temelini, tamamen bâtinî yorumlara dayalı olarak ortaya konan Hz. Ali'nin ilâhlaştırılması teşkil eder. İslam dünyasında ortaya çıkmış, temel öğelerini İslam dininden almış fakat diğer din ve felsefelerden fazlasıyla etkilenmiş olması, gulat/aşırı fırkalardan sayılmasına sebep olmuştur. Özellikle tanrı-insan, melek ve ahiret konularında oldukça farklı bir yapıya bürünmüş olmasıyla bilinen Nusayrîliğin bazı inanç esasları aşağıda ele alınmıştır:

Tanrı İnanışları

Nusayrîlere göre Ali, zahirde/görünüşte imam ise de bâtinî olarak Tanrıdır. Ezelîlik, sonsuzluk, günahları bağışlama, tövbe edenlerin tövbesini kabul etme, yardım isteğine cevap verme, rızık verme gibi ilahi sıfatlara sahiptir. Ali b. Ebi Tâlib'in ilahi niteliğini belirten öğreti, mezhebin pek çok metninde ve özellikle de tarikata kabul ritüellerinde kullanılan ahitnamelerde ifade edilmektedir. Bu kutsal metinler, çoğunlukla alegorik Kuran yorumları veya Ali'ye atfedilen yazı ya da konuşmalardan yapılmış alıntılarla, sorulu-cevaplı ilmihaller şeklinde hazırlanmıştır. Bu alıntılarda, *kozmik* bir varlık olarak Ali ile halife ve imam rolündeki *tarihsel* Ali arasındaki gerilimle belirlenen bir Tanrı temsiline rastlanır. Ali'nin ilahi niteliğinin ispatı, siyasi ve dini bir lider olarak ortaya çıkışında ve yaşam öykülerinde aktarılan yaptığı işlerde, fakat en önemlisi, Ali'nin kendisine atfedilen ve otobiyografik nitelikler taşıyan bazı ifadelerde görülmektedir.⁴¹ Bununla birlikte Nusayrîlerin Ali'ye atfettikleri bu zihniyeti teyit edecek güvenilir kaynaklar bulunmadığı gibi, *Nehcü'l-Belağ*a vb. güvenilir kaynaklarda bu anlayışı kesin olarak reddeden açık ifadeler mevcuttur.

Nusayrîler, Ali'nin Tanrı olduğuna, ne doğurup ne de doğrulduğuna, erkek ve kız kardeşten, baba ve anneden münezzehe olduğuna, yemeyip içmediğine, her zaman ve mekânda var olduğuna, hayat sahibi olup yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce de sonra da var olduğuna inanırlar ve O'nu "nurların nuru" olarak kabul ederler. Nusayrîliğin bütün kollarında görülen Ali'nin uluhiyetine dair bu inanış, mezhebin kutsal kitabı kabul edilen *Kitabü'l-Mecmû*'da; "Ey Ali b. Ebû Tâlib! Ey her arzu edenin sevip dilediği, ey ulûhiyeti ezeli olan, ey bütün yaratılmışların aslı! Sen bizim gizli ilahımız, açık imamızsın" tarzında çok net bir şekilde açıklanmaktadır.⁴²

Nusayrîler Ali'yi, Tanrının tecessüm etmiş bedeni olarak görürler⁴³ ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan ilâhî sıfatların hepsinin Ali için kullanıldığını iddia ederler.⁴⁴ Ali, tanrının bedenleşmiş hali olduğuna göre onun öldürülmesi de söz konusu olamaz. Onlara göre, "O ölmemiştir, nurlar âlemindeki makamına gitmiştir, çünkü O evvel ve ahir olandır, ondan öncesi ve sonrası yoktur. O, bu dünyadaki bedeni bırakmak istediği için İbn Müceyleme'yi getirtip beden olan Ali'yi öldürtmüştür. Bu yüzden İbn Müceyleme suçsuzdur."⁴⁵

Nusayrîlerin Tanrı olarak kabul ettiği Ali, tarih boyunca Habil, Aristo, Yuşa ve en son olarak da Ali b. Ebû Tâlib'in kişiliğine bürünmüş ve tecessüm etmiştir.⁴⁶ Ancak tanrı her inişinde farklı bir bedende farklı bir isimle insanlara görünmüşse de bu varlıkların tamamı aynı öze sahiptir.⁴⁷

Nusayrîlere göre Ali, kendi nurundan Muhammed'i yaratmıştır. Muhammed de Selman el-Farisî'yi yaratmıştır. Ali, "mânâ"dır; Muhammed de "isim"dir; Selman ise "bâb"dır. Bu inanış, ayn-mim-sin (A-M-S) harfleriyle sembolleştirilmiş ve kelime-i şahadette; "Ben şahadet ederim ki Ali b. Ebû Tâlib'ten başka ilah yoktur, övülmüş Muhammed'den başka hicap yoktur, kendisine dönülen Selman el-Farisî'den başka bâb yoktur." şeklinde ortaya konulmuştur.⁴⁸ Bu üçlü inanç sistemi, Hıristiyanlıktaki baba-oğul-ruhu'l-kuds üçlemesini hatırlatmaktadır.⁴⁹

Hz. Ali için "Arılar Emiri" (Emîr en-nahl) sıfatını da kullanan Nusayrîlere göre Tanrının zahir âlemde insan şeklinde görünmesinin sebebi, insanların doğru yola daha kolay iletebilmektir. Onlara göre Tanrının insan suretine girmesinde, yani ruhani bir varlığın cismani bir varlık suretinde görünmesinde, akla aykırı bir durum yoktur. Bunun olumlu örneği Cebrail'in bazı kişilerin suretinde ortaya çıkması; olumsuz örneği ise şeytanın insan suretine girerek kötülük yapması ve cinin insan suretinde, insanın lisanıyla konuşmasıdır. Bu nedenle Tanrının çeşitli şahısların suretinde zuhur etmesi akla aykırı bir durum değildir.⁵⁰

Fırka içerisinde Hz. Ali'nin bizzat ilah olduğunu savunanlar olduğu gibi, ulûhiyetin Ali'ye hulul ettiğine inananlar da vardır. Ancak günümüzde Nusayrî yazarlar, gizlilik ilkesi gereğince, Hz. Ali'nin ilahlığını gündeme getirmeksizin onun insanüstü bazı yönlerine işaret etmekle yetinirler. Gün-

müz Nusayrî müelliflerinin eserleri bu zaviyeden değerlendirildiğinde onların Ali'yi tanımlayıp-tanımlamadıkları konusunda açık bir bilgiye yer vermedikleri ve sadece beşeri üstünlüğünden bahseden bazı hikayeleri anlattıkları görülür.⁵¹ Nitekim Memet Mullaoglu, Şerafettin Serin, Mahmut Nedim Turhaner gibi günümüz Nusayrî yazarları da Hz. Ali'nin tanrısal boyutuna hemen hemen hiç dikkat çekmezler. Mesela Şeyh Mahmut Reyhanî, Hz. Ali'nin konumuyla alakalı olarak şunları söylemektedir: “Hz. Ali ölüyü diriltmiş, Güneşi geri çevirmiştir, bu olayları Hz. Ali'ye Allah diyenler kendi açılarından yorumlarlar. Cenab-ı Allah istediğine bu kudreti verir, bu kudret için de en uygun kişi Hz. Ali'dir, Ali Allah'tır demek bir mübalağadır, biz Ali Allah'tır demeyiz, ancak Hz. Ali'nin olağanüstü güçleri vardır, onun evliyalık derecesi çok yüksektir.”⁵² Öte taraftan eserlerinde inanç esasları genel İslâmî anlayışa uygun bir şekilde ele almır ve bu konuda kuşku uyandıracak ifadelere de yer verilmez.⁵³

Peygamber İnanışları

Nusayrîlerin peygamber ve peygamberlik hakkındaki düşünceleri, diğer hususlarda olduğu gibi, Ali b. Ebû Tâlib'in uluhiyeti inancına bağlı olarak şekillenmiştir. Tanrı mana olup mahiyeti bilinmeyen olduğundan kendisini bildirmek için belli dönemlerde belli şahıslara hulul etmiştir. Bunların sonuncusu Ali'dir. O, manadır. Ali, isim olan Muhammed'i yaratmış, o da bab olarak Selman'ı yaratmıştır. Bunlar birbirinden ayrılmaz.⁵⁴ Mana olan tanrı, Adem, Nuh, Yakup, Musa gibi bazı peygamberlere hulul ederek tecelli etmiştir. Bu itibarla peygamber ulûhiyetin ilk sudûru kabul edilmiştir. Hz. Ali'nin ulûhiyeti ilk peygamberlerden başlayarak bütün peygamberlere ve filozoflarında bazılarına hulul etmiştir. Peygamberler tanrının yeryüzündeki yansıması olduğu için, onlar yeryüzüne vücutsuz olarak inip sonrasında bedene bürünürler. Görünen bedene rağmen gerçekte yemek yemezler ve eşleriyle birlikte olmazlar. Gelmiş geçmiş bütün peygamberler böyledirler. Bundan dolayı peygamber-tanrı inanışları iç içe girmiş vaziyettedir. Peygamber tanrıdan bir parça olduğundan onun emirlerini açıklayan (Nâtık) konumundadır. Tanrı ise konuşmaz (Sâmit) ve emirlerini konuşan tarafla, yani peygamber/nâtık tarafla, insanlara aktarır. Ali zahirde Hz. Muhammed'le birlikte görünür, batında ise tanrının kendisidir.⁵⁵ Muhammed, Ali'nin bir parçası olduğundan onun yaptıkları ve söyledikleri Ali'nin emir ve sözleridir. Çünkü Muhammed, geceleri Ali'nin kendisine talim ettirdiklerini gündüzleri ashabına aktarmakta ve bu öğretiler çerçevesinde hayatını sürdürmekte idi.⁵⁶

Melek ve Şeytan İnançları

İslam tarihinin ilk dönemlerinde yaşamış birçok şahsiyeti melek olarak nitelendiren Nusayrîler, Hz. Ali'nin yanında yer almış kişileri de melek olarak kabul ederler. Ayrıca Hz. Ali'nin eşi ve çocukları da tıpkı kendisi gibi tanrısal

varlıklar kabul edilir. Onlar, insan görünümlü olsalar da tanrısal nurdan bir parçadırlar. Bu sebeple söz konusu kişilerin insan olarak nitelendirilmesi asla uygun olmayıp, bunda ısrar edenleri kâfir olarak addederler.⁵⁷

Öte taraftan Sünni Müslümanların saygı gösterdiği bazı kimselere karşı da kin ve düşmanlıkla hareket ederler. Bu bağlamda Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Talha, Sa'd, Muaviye gibi sahabilerle Ahmed el-Bedevî, Ahmed er-Rifâî, Abdülkadir Geylânî gibi velileri şeytanın sembolleri olarak değerlendirirler ve onlara lanet ederler.

Nusayrîler, gökteki yıldızların da melek olduğuna, bilinen yedi gezegenin de yedi büyük meleğin sembolü olduğuna inanırlar. Örneğin Zuhâl yıldızı, Mikail (a.s.)'dır, dünyadaki karşılığı da Seyyid Mikdad'dır.⁵⁸ Ayrıca Nusayrî inancında kabul edilen beş eytâm da yine büyük meleklerdir. Öyle anlaşılıyor ki Nusayrîler, sevdikleri din büyüklerini melek olarak tasavvur etmişler, nefret ettikleri kimseleri de şeytan olarak değerlendirmişlerdir.

Bâb İnanıcı

“A-M-S” formülündeki üçüncü harf, Selman-ı Farisi'nin simgesidir. Nusayrîler, onu “Seyyid Silmen” diye isimlendirirler. O, Tanrıya giden yolun girişi olup Hz Muhammed'e ancak onun vasıtası ile ulaşılabilir. Aslında Seyyid Silmen, insan olmayan bizzat Muhammed tarafından yaratılmış kutsi bir varlıktır. Ancak günümüz Nusayrî yazarları, Selman Farisi'nin beşer üstü özelliklerini reddetmekte, hatta onun bâb ve hicâb olduğu şeklindeki inançların da hayal mahsulü olduğunu ileri sürmekte, bir bakıma mezheplerinin aşırılıklarını tashih etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, genel İslamî anlayışa uygun düşmeyen, hatta İslam dininin temel akidesiyle uyuşmayan aşırılıkların tashihi olarak görülebileceği gibi, bazı yazarların ileri sürdüğü şekilde takiiye olarak da değerlendirilebilmektedir.

Beş Eytâm (Beş Yetim)

Nusayrîlik'te bâb olan Selman'ın manevi çocukları ve dünya işlerinin düzenleyicileri olarak kabul edilen “eytâm/ yetimler” adı verilen bir grup vardır. Bâb'ın yarattığı bu beş eytâm'ın her birinin ayrı vazifeleri bulunmaktadır. Buna göre doğadaki olayları ve depremi Mikdad b. el-Esved; yıldızları Ebu Zerr el-Gifarî; canlıların yaşamlarını Abdullah b. Revâha; rızık ve hastalıkları Osman b. Maz'un ve son olarak ruhların cesetlere gönderilmesini de Kanber b. Kadân ed-Devsî idare etmektedir.⁵⁹ Beş Eytâm'ın mahiyeti hususunda yapılan açıklamalardan biri de bunların aynı zamanda beş büyük yıldız oldukları şeklindedir. Bunlardan her biri, kendi nurunu bir öncekinden almaktadır.⁶⁰ Nusayrîlere göre gökteki yıldızlar gibi yerde de yıldızlar vardır ve Hz. Peygamber'in ashâbı yerdeki yıldızlardır. Yerden göğe çıkan bu yıldızlar yukarıda isimleri zikredilen beş eytâmdır.

Yaratılış Teorileri

Nusayrîler, Ali'nin gerçek ilah olduğunu, yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce de var olduğunu, onun Tanrı olup bir mana olduğunu kabul ederler. Mana olan Ali, kendi nurundan Muhammed'i yaratmıştır. Muhammed bir isimdir. Muhammed de, Selam-ı Farisi'yi yaratmıştır. Bu yaratılış anlayışına göre "Bâb" olan Selman da beş eytâmı yaratmıştır. Bu beş eytâm, dünya işlerini idare eden melekler konumundadırlar.

Yaratılış nazariyeleri bakımından da bâtinî anlayışı benimseyen Nusayrîler, varlık sahasına çıkmadan önce Ali'nin uluhiyetine inanmış nurlar idiler ve orada Ali'ye itaatte bulunurlardı. Bu 7077 sene 7saat devam eden süreçte Ali onlara saçı sakalı bembeyaz bir şeyh şeklinde göründü ve onları imtihan etmek için kendisinin kim olduğunu sordu, fakat onlar bilemediler. Bunun üzerine Ali; "Sizin için aşağılık yurtlar yaratım oraya inin ve orada çirkin bedenler içinde olun. Ben size görüneceğim zaman, sizin gibi bir bedende görünürüm. Sizden kim beni, Bâb'ı mı ve Hicâb'ımı tanırsa buraya döndürülür." diyerek, gururlarından ötürü kendisini tanıyamadıkları için, onları insan bedenine hapsedmek suretiyle cezalandırmıştı.⁶¹

Cennet-Cehennem İnanışları

Yukarıda açıklandığı üzere Nusayrîlikte tenasüh inancı olduğundan cennet ya da cehennemin sembolik olduğu kabul edilmektedir. Ruhların pek çok defa dünyaya gelmesi, sürekli bir yükselme ya da düşüşü akla getirmektedir. İyi ruh, pek çok sefer dünya hayatında sınıandıktan sonra nihayetinde ulvi bir nura dönüşecektir. Aynı şekilde kötü bir ruh da nihayetinde karanlıklara düşecektir. Bu durumun cennet veya cehennem olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır.

Karmaşık ve bâtinî bir ahret inancına sahip olan Nusayrîler; ölüm sonrasında, semavi mevcudatın yer aldığı ruhani ve parlak bir âleme gidileceğine inanırlar. Semanın gezegenleri olan bu ruhani âlem ikisi parlak ve ikisi de karanlık olmak üzere dört sınıftır: (i) Büyük ve parlak âlem: Ulûhiyetin hemen altında yer alan ve naîm cennetinin bulunduğu mekân olup Nusayrî olanların gideceği âlemdir. Nusayrîler burada yıldızlara dönüşecektir. (ii) Küçük parlak âlem: Düşmüş yarı maddeleşmiş olan mahlûkları tedrici bir şekilde göğe götürmek için meydana çıkar. (iii) Büyük karanlık âlem: Büyük aydınlık âlemin zıtları bulunan bu âlemde, şeytanlar bulunur. (iv) Küçük karanlık âlem: Burada sönmüş ışıklar bulunur ve ruhlar lanetlenmek suretiyle kadın ve hayvan şeklinde maddi vücuda bürünürler.⁶² Nusayrîlerin bu tarz cennet ve cehennem tasavvurlarının sebebi, tenasüh inanışlarındaki "düşme" veya "yükselme" anlayışından kaynaklanmaktadır. Onlara göre ruh, ölümler birlikte cisimden ayrılınca kişinin yaşadığı dönemde iyi bir Nusayrî olup olmasına göre yeni bir libasa girer. Eğer mümin ise, yıldızlar arasındaki yerini

almadan önce yedi defa dönüşüm geçirir ve nihayetinde cennete girer yani gökteki bir yıldız dönüşür. Kişi, kötü bir kimse ise günahlarından temizleninceye kadar Hristiyan ya da Müslüman âlimler şeklinde dünyaya gelir. Bu sebeplerdir ki, Nusayrîler dua ederken “Bizi bu insanlık libasından kurtar ve bize semavi yıldızlar arasındaki nuranî gömleği giydir.” derler.⁶³

Tenasüh İnancı

Tenasüh anlayışı Nusayrîlerde en fazla dikkat çeken inançlardan biridir. Onlar, hulul inancının yanı sıra ölümden sonra insan ruhunun farklı bedenlerde varlığını devam ettirdiğine de inanırlar. Onlara göre âlem kadimdir, cennet ve cehennem de sembolik; Tanrının iyi kullarını ödüllendirmesi ya da kötülere cezalandırması bu dünyada gerçekleşecektir. Tenasüh inancı, mezhebin en temel akidelerinden biri olduğundan mükafat veya cezalandırma da buna göre olmakta; ölümden sonra ruhun iyi ve güzel bir bedende dünyaya geri dönmesi mükafat (cennet), aksi ise cezalandırma (cehennem) olarak değerlendirilmektedir. Cezalandırmadaki düşüş, bir sonraki kötü bedende olduğu gibi, hayvan bedeninde doğma şeklinde de olabilir. Ancak ‘düşme’ kesinlikle cansız yönde olmaz.⁶⁴ Ödüllendirmedeki yükselme, daha iyi ve güzel bir bedenle dünyaya gelme ve nihayetinde gökte yıldız olmaya kadar devam eder.

Günümüz Nusayrî inanç önderleri, mezhebin diğer aşırılıklarının aksine, tenasüh inancının varlığını kabul ederler. Hatta Nusayrî Şeyhlerinden Eskiocak, bu inancın Kur’an-ı Kerim’den kaynaklandığını bazı örneklerle açıklamaya çalışır. Bu bağlamda o, “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik.” (et-Tîn 95/4-5) ve “Yasaklandıkları şeylerden vazgeçmeye yanaşmayınca da onlara “aşağılık maymunlar olun” dedik.” (A’raf 7/ 166) gibi ayetleri kendi inanışına delil olarak ileri sürmektedir. Ayrıca o dünyaya sakat, hasta olarak gelen çocukların geçmiş yaşamlarında işledikleri bir suçtan dolayı bu şekilde cezalandırılmış olabileceğini, Tanrının hiç kimseyi suçsuz yere cezalandırmasının mümkün olmadığını, söz konusu durumun Tanrının adaletinin bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Yine o, küçük yaşlarda ölen çocuklarında cennete girmesinin mümkün olmadığını, mükâfatlandırmanın ancak yeni bir hayatla sınılandıktan sonra söz konusu olabileceğini ileri sürerek kendince kötülük problemini açıklamaktadır.⁶⁵

Öte taraftan Nusayrîler, kendi toplumlarının diğer insanlardan üstün olduklarına, mükâfat ve cezalandırma da onlarla aynı seviyede olmadıklarına inanırlar. Ali’ye inanan gerçek Nusayrîlerin ruhları, hareket yoluyla yıldızlara dönüşür ve nurlar âlemine yükselir. Nusayrî bir mümin, yıldızlar arasındaki seçkin yerini almadan önce yedi kez değişim geçirir. Buna göre ruh, ölümle bedenden ayrıldıktan sonra yeni bir canlının bedeninde yer alır. İnsan kötülükten arınıncaya kadar dünyaya farklı inançlara mensup değişik bedenlerde gelir. Nusayrî olmayanların ruhları ise hayvan cesetlerine girer. Kendileri gibi

inanmayanların cezalandırması da farklılık gösterir. Buna göre Müslümanların âlimleri öldükleri zaman ruhları eşek, Hıristiyan âlimleri domuz, Yahudi âlimleri maymun şekline dönüşecektir. Yine kendilerinin inançları konusunda şüpheye düşen seçkinler de maymuna dönüşecektir. Nusayrîliğin dışındaki bir mezhebe mensup olan bir kişi Nusayrîliğe girerse, onun bir hatası yüzünden Nusayrîliğin haricindeki bir mezhepte doğduğuna ve böylece aslına döndüğüne inanılır. Onlara göre Nusayrî mezhebinden olup mezhebin görüşlerini başkalarına ifşa edenler ebedi olarak insan libasını giyemezler.

Diğer Bazı İnançları

Gizlilik ve Takiyye

Takiyye kavramı “sır tutma” veya “hakikati gizleme” anlamlarına gelir. Her kapalı/sır toplumunda olduğu gibi Nusayrîlerde de takiyye önemli bir yer tutar. IX. Yüzyılda kurulan Nusayrîlikte gizliliğin mutlak olarak sağlanabilmesi için bir takım tedbirler alınmıştır. Buna göre gizlilik özelliği taşıyan mezhebî hususlar hakkında çocuklara, kadınlara ve sıradan kişilere bilgi verilmesi uygun görülmez. Çünkü onlar, duygusal ve zayıf yaratıklardır. Zorda kaldıklarında mezhebin sırlarını ifşa edebilirler. Bu sebeple gizlilik, mezhebin önemli bir özelliği, bir bakıma hayatta kalabilmenin şartı olarak görülmüştür. Bu sebeple onlar, diğer batını fırkalar gibi inançlarını gizlemek için büyük bir gayret sarf etmiştir. Onlara göre gizlilik, batın ehlinin özelliğidir. Zahire göre hüküm vermek, karanlık ve zulmet ehline özgüdür. Sırta sahip olmak önemli bir meziyettir ve sırları ifşa edenleri öldüklerinde toprak kabul etmeyecek ve hayvan suretine dönüşeceklerdir. Bir Nusayrî'nin, inancının sırlarını başka inançtan olanlara açmaması gerektiği mezhebe giriş merasimlerinde ilk şart olarak öne sürülür. Bu sırrı açığa çıkaran ölümle cezalandırılır.⁶⁶ Nusayrîler, başka din ve mezhep mensupları arasında bulduklarında onlardan görünürler. Müslümanların içine girdiklerinde de onlar gibi namaz kıırlar. Onların bu şekilde davranmaları, tarih boyunca topluluğun yaşadığı ağır koşullar, baskı ve azınlık psikolojisiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca koıtukları Şia'da var olan inançları gizleme ilkesi de Nusayrîlere bu hususta imkan tanımıştır.

Şarabın Kutsanması

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da Nusayrîlerin üzüm suyu ya da şarabı kutsal saymalarıdır. “Nakfi” adı verilen, kuru veya yaş üzümünden yapılarak ibadet esnasında cemaate dağıtılan bu içecek, mezhebin bütün gruplarınca kutsal ve ulûhiyetin simgesi kabul edilmektedir.⁶⁷ Haydarîlere göre şarap Güneş'i, Kamerîlere göre de Ay'ı temsil eder. Bu bakımdan ilâhî nur olarak gördükleri şaraba ve şarabın aslı saydıkları üzüm asmalarına aşırı tazim gösterirler. Ayrıca şarabın takdisi, kutsanması son derece büyük gizlilik içinde icra edilir. Kuddes denilen bu törene sadece Nusayrî yetişkinler katılabilir. Kadımlar ve çocuklar kesinlikle bu törenlerde yer alamazlar.⁶⁸

Yukarda bir nebze açıklamaya çalıştığımız Nusayrî inançları genel bir tahlile tabi tutulduğunda karma ve eklektik bir içeriğe sahip oldukları rahatlıkla anlaşılacaktır. Nusayrîlik, gök cisimleri ve yıldızların yüceltilmesi gibi konularda Paganizm ya da Putperestlik'ten; mânâ-isim-bâb üçlemesi inancı, içkiyi kutsal sayıp bayramlarını kabul etme konusunda Hıristiyanlıktan; on iki imama inanma, Hasan el-Askerî'yi mehdi kabul etme konusunda İmamiyye'den; bâtinî tevile dayanmaları açısından İsmailiyye'den; haramların mubah sayılması ve dini konuların hafife alınması hususunda Mecusîlik ve Mazdekîlikten ve felsefi yorumlarda Yeni Eflatuncu felsefeden etkilendikleri kabul edilmektedir. Temelde bâtinî özelliklere dayalı olan Nusayrîliğin, sağlam bir metodoloji geliştiremediği, bunun sonucu olarak da anlaşılır, tutarlı ve disiplinli bir inanç sistemi oluşturamadığı kabul edilmektedir.

İbadetler ve Dinî Hayat

Nusayrîlikte İslâm'ın beş şartı isim olarak aynı ise de uygulama tamamen farklıdır ve bâtinî özellikler taşımaktadır:

Namaz

Müslümanların kıldığı şekilde bir namaz ibadetinden bahsedilemez. Şekil ve içerik olarak önemli farklılıklar mevcuttur ve namaz öncesinde abdest alınması söz konusu değildir. Onlar, namazı sesli yapılan dua şeklinde kabul edip uygularlar. Ferdi ve cemaat halinde olmak üzere iki çeşittir. Gerçek namaz, Ali'ye açılan bir kalbin niyazı şeklinde ferdi yapılmalıdır. Ancak bayramlarda, mukaddes günlerde veya çok meşhur bir şeyhin, bir kasabayı ziyareti münasebetiyle cemaat halinde ibadet yapılır. Esasen cemaat halinde ve genellikle yılda bir defa yetişkin Nusayrîlerin katılımı ile icra edilen namaz, fevkalâde gizlidir ve Nusayrîliğin en önemli sırlarındandır.⁶⁹

Nusayrîlerde, beş vakit namazın kendilerine tahsis edildiği Muhammed, Fâtıma (Fatır), Hasan, Hüseyin ve Muhsin olmak üzere beş de masum vardır: 1) Muhammed, öğle namazı; 2) Fâtıma [Fâtır]⁷⁰, ikindi namazı; 3) Hasan, akşam namazı; 4) Hüseyin, yatsı namazı; 5) Muhsin, sabah namazını temsil eder. Onlar, beş vakit namazı bu şahıslara hasrederler ve bu beş kişinin adını anmak suretiyle namazlarını yerine getirmiş olduklarına inanırlar. Onlar, beş masumun ismini hatıra getirmek, samimiyetle dua etmek, kimsenin görmediği bir yerde ve zamanda bu ibadeti yapmak ve ayrıca namazın başında "Ali, Muhammed ve Selman'ı yüceltiriz" demek, bitişinde de "Ey yüce, büyük ve arıların efendisi Ali, bize merhamet et!" diyerek sona erdirmek edası için yeterlidir.

Namazın ferdî olarak gizli yapılan bir dua şeklinde kabul edilmesi namaz kılınacak bir mekânın zorunlu olmasını ortadan kaldırmıştır. Yine namaz

dua olarak kabul edildiğinden kişi yürürken, ya da başka bir işle meşgulken ibadetini yapabilir. Ayrıca kıble şartı da yoktur ve kişi dua sırasında istediği yere dönebilir. Genellikle namaz, öğleye kadar güneşin doğuş yönüne, öğleden sonra ve akşam da batıya doğru dönülerek kılınmaktadır.⁷¹

Oruç

Nusayrîlerin oruca yüklediği anlam da oldukça farklıdır. Oruç, Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın sessizliğini sembolize eder. Buna göre Ramazan, Abdullah; Kur'ân da Hz. Muhammed'dir. Ramazan ayının günleri ise Nusayrîlerin kutsal kişilerini temsil eder.

Zekât

Onlara göre zekatın anlamı dini öğrenmek ve insanlara aktarmaktır. Bununla birlikte pratikte her Nusayrî aile zekâtını, maddi durumuna göre şeyhe vermek zorundadır.

Hac ya da Ziyaretler

Nusayrîlikteki ziyaretler, hac yerine konmuş olup mezhebî anlayışın önemli bir kısmını teşkil ederler. Değişik geometrik şekillerde inşa edilen bu yerler, önemine binaen beyaz renge boyanır. Kutsal şahıslarinkine kubbe de yapılır. Ziyaret yerleri ya su kenarında ya da ağaçlık yerlerdedir. Hatay'da pek çok ziyaret mekanı bulunmaktadır. Bir din adamının kabri ziyaret yeri olabileceği gibi, görülen rüya üzerine kişinin oturduğu ev de ziyaret mekanı olarak kabul edilebilmektedir.⁷²

Cihad

Ebu Bekir, Ömer, Osman ve diğer sahabeye lanet etmektir.

Hızır Kültü

Nusayrîlerde Hızır inancı yaygındır. Özellikle dağlarda yaşayan insanlar arasında Hızır inancının çok güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu inancıya göre Hızır, zaman zaman insan kılığına girip bir kurtarıcı olarak ortaya çıkmaktadır. Bir rivayet göre günümüz Alevi topraklarında 365 tane Hızır türbesi mevcuttur.⁷³ Genel anlayışa göre Hızır, Hz. Adem'in ortaya çıkışından bu yana çeşitli bedenlerde kendisini göstererek ihtiyaç içindeki insanların yardımına koşan ölümsüz bir güçtür.⁷⁴ Anadolu'da üstü açık ziyaretgâhlar, kutsal olduğuna inanılan taş, ağaç, şifalı sular ve özellikle türbeler adak yeri olarak ziyaretgâh halini almıştır. Nusayrîler, Hızır'ın uğradığına inandıkları yerlerde, günahsızlığı temsil eden beyaz boyalı türbeler inşa eder ve bunlara çok ehemmiyet verirler.⁷⁵ Türbelerin yakınındaki ağaçlar kutsal sayılır ve dilek ağacı olarak

kullanılır. Samandağ, İskenderun, Antakya’da oldukça fazla Hızır türbesi bulunmaktadır. Türbelerin sayılarının çok oluşunu o mekanların ibadet yeri olmasına bağlayanlar vardır.

Evlilik

Nusayrîler evlilikleri kendi içlerinden yaparlar, dışarıdan kız alıp vermezler. Nişanlılık döneminde erkek, nişanlısına çeyizlik eşya, altın ve para cinsinden hediyeler alıp sunmak zorundadır. Hediyeler özellikle bayramlarda ve özel günlerde alınır. Gelin adayı bu hediyeler ve parayla daha önce oluşturmaya başladığı çeyizini tamamlar. Ev eşyalarının bir kısmını erkek, bir kısmını kız tarafının alması âdet olmuştur. Nişan ve nikâhla ilgili âdetler, yaşadıkları toplumun örf ve geleneğine göre şekil almıştır.

Kadının Dini ve Sosyal Konumu

Nusayrî gelenekte kadınların konumu en fazla tartışmaya açık hususlardan biridir. Kadınları hor, değersiz ve düşük yaratıklar olarak gören bazı Nusayrîler, onların şeytanların günahlarından yaratıldığına, ruhlarının olmadığına ve bu sebeple mümin olamayacaklarına inanırlar. Onlara göre kadınlar kölemsi varlıklardır. Eğer efendilerine yeterince itaatkâr olmazlarsa, efendileri onların görevinin Nusayrîlerin çoğalmasını sağlamak olduğunu hatırlatır. Onlar, ancak kocalarının isteklerine boyun eğmek zorundadırlar.⁷⁶ Kadınlar, hem yaratılış hem de fiziki özellikleri itibarıyla aciz varlıklar olduklarından mezhebi bilgilerin ve sırların onlara açıklanması kesin olarak yasaklanmıştır. Öte yandan kadınların hiçbir dinî sorumluluğu ve yükümlülüğü de yoktur. Bu bağlamda onlar ibadetlerden muaf tutulmuşlardır. Hatta ibadetin yapıldığı odaya bile yaklaştırılmazlar, sadece erkeklerin yemeklerinin hazırlanması ve onlara hizmet etmelerine müsaade edilir. Ancak bir Nusayrî kadını mümin bir kişi olarak yaşarsa bir sonraki yaşamında mümin bir erkek olarak dünyaya gelir. İnsan, küfründe ileri gittikçe kadın suretinde bir şeytan olur. Kadınların mümin olmaları istenirse, ölümünden sonra erkek şekline çevrilirler. Nusayrîlerin kadınlara yönelik bu inançları sebebiyle günahsız kabul ettikleri Hz. Fâtıma’nın adını kullanmaktan kaçınıp, bu kelimenin müzekkeri diye “Fatr” ya da “Fâtım” ismini kullanmayı tercih ederler.⁷⁷ Günümüz Nusayrî yazarları, kadınların dışlanması ve küçümsenmesi şeklindeki bu katı tutumu eleştirmektedirler. Son dönemlerde mezhep içindeki bu katı tutumun esnetildiği ve Nusayrî toplumunda kadınlar ile erkeklerin aynı ortamı paylaştığı ve kadın-erkek eşitliğine önem verildiği görülmektedir.

Nusayrîlikte boşanma, ayıplanan ve kınanan bir şeydir. Bununla birlikte zina ve ahlaksızlık mutlak boşanma sebebidir. Bu durumda erkek, düğünden önce ödediği parayı geri alır ve eğer isterse birkaç gün sonra bir başkasıyla evlenebilir. Ama kadın kendi ırkından olmayan biriyle zina yaparsa ölüm cezasına çarptırılır. Boşanmış kadın, başta dini bayramlar, adaklar ve hayır işle-

ri olmak üzere hiçbir dini etkinliğe katılamaz.⁷⁸ Toplumsal yaptırımını sebebiyle olacak ki, Nusayrîler arasında boşanma yüzdesi oldukça düşüktür. Bunun bir diğer sebebi de, yakın akraba evliliklerinin oldukça fazla olmasıdır.⁷⁹

Ölüm ve Cenaze Merasimleri

Nusayrîler, cenazelerine ve uygulanacak merasime büyük önem verirler. Ölünün ardından ağıtlar yakılır. Eğer ölen, genç bir kızsı ve bekârsa eline kına yakılır. Ölen kişi erkekse ve bekârsa, düğünü yapıyormuşçasına davul zurna çalınır. Eğer ölen yaşlı biri ise, çocukları, torunları ve diğer akrabaları elini öper ve son yolculuğuna uğurlarlar. Defin işlemlerinin hepsi evde veya kutsal kabul edilen bir ziyaret yerinde gerçekleştirilir.

Cenaze olan evde yedi gün yemek pişmez, ev işi yapılmaz, eğlenceden uzak durulur ve müzik dinlenmez. Bu yedi gün boyunca her sabah mezar ziyaret edilir. Yedinci gün ise kurban kesilir ve dini bir tören yapılır. Ölünün kırkıncı gününde, bayramlarda ve ölüm yıldönümlerinde mezar ziyareti yapılır ve yoksullara çeşitli yiyecekler dağıtılır. Cenaze törenleri de, yaşadıkları toplumun gelenek ve göreneklerine göre şekillenmiştir.

Bayramlar ve Önemli Günler

Nusayrîlerin kutladıkları bayramlar, oldukça fazladır. Bu bayramlara “hayır” da denmektedir.⁸⁰ Maddi durumu iyi olan kimseler hayır yapmak istediklerinde bu bayram günlerine denk gelmesini sağlarlar. Sadece İslam dini için önemli olan hadiselerin günlerini değil, Hz. İsa ve Hz. Musa için önemli olan zamanları da bayram olarak kutlamaktadırlar. Mesela Hz. İsa’nın doğum günü, Hz. Musa’ya Allah’ın tecelli ettiği gün bayram olarak kutlanmaktadır. Nevruz bayramı, Allah’ın Hz. Adem’in tövbesini kabul ettiği gündür. Bu bayramlar sayesinde Nusayrîler arasındaki sosyal dayanışma, birlik ve beraberliğin arttığı kabul edilir. Onların kutladıkları önemli bayramların isimleri şöyledir: Fıtır (Ramazan), Adhâ (Kurban), Gadir (Hz. Ali’nin imam tayin edildiği gün), Mübâhele (Necranlı Hıristiyanlarla Hz. Muhammed arasındaki lanetleşme olayı), Firâş (Hz. Ali’nin hicret gecesi Hz. Peygamberin yatağına yatması), Aşure Matemi (Hz. Hüseyin’in Hz. İsa gibi göğşe çekilmesi), 9 Rebîü’l-evvel (Hz. Ömer’in şehit edildiği gün), 15 Şaban (Selman’ın ölümü), 24/25 Aralık gecesi Hz. İsa’nın doğumu, Nevruz ve Mihrican bayramları Nusayrîlerin bayramları ya da önem verdikleri günler arasında sayılabilir.⁸¹

Dinî Hiyerarşi ve Mezhebe Giriş

Nusayrîlik’te dinî hiyerarşi büyük şeyhlik, şeyhlik, nâiplik ve imamlık olmak üzere dinî işleri yürüten dört din adamı sınıfından oluşur.⁸²

Büyük Şeyhlik

Soyu, ilmi, yaşayışı ve diğer üstünlükleriyle temayüz eden büyük şeyh, geniş bir otoriteye sahip olup Hz. Ali'nin yeryüzündeki gölgesi diye kabul edilir ve atalarının melek olduğuna inanılır. Büyük şeyhler, şeyhleri ve imamları seçerler. Her bölgede çok ünlü şeyhlerden biri “büyük şeyh” olur.

Şeyhlik

Atalarının melek olduğuna inanılan şeyhlerin sayıları oldukça fazladır. Melekler, insanları yönetmek için bu şekle girmişlerdir. Şeyh olmak için şeyh ailesinden gelmek ve kültürlü olmak şarttır. Bunlar, en güzel ve en zengin kızlarla evlenirler. Bu manevi önderler, merasimleri idare eder ve cemaatin dünyevî gereksinimlerini karşılarlar. Öteki dünyada da şefaatchi olduklarına inanılır.

Nüvvâb/Nâiplik

Aşağı tabakanın şeyhleridir. Şeyh adayı statüsünde olup dinî merasimlerin icrasında gerçek şeyhlere yardım ederler. Tecrübe kazanmaları ve yeterli görülmeleri halinde şeyh olarak görevlendirilirler. Nâiplik dinî bir dereceden çok toplantılarda şeyhe yardımcı olan, yaşlı yahut itibarlı kimselerin yerine getirdiği ara bir görevdir.

İmam

İmam sınıfı ise, II. Abdülhamit döneminde ihdas olmuş bir sınıftır. Müslüman olduklarını beyan ettikleri için, onlara imam kadrosu belirlenmiş ve yerleşim merkezlerine camiiler yaptırılmıştır. Bu camilerde görev alıp maaş alırlar. Camilerde beş vakit ezan okunmasına rağmen namaz kılınmaz.

Nusayrîlik gizliliği benimseyen bir fırka olduğundan bütün öğretiler sır konumunda olup bunları başkalarına bildirmek ağır suçtur. Mezhebe giriş, belirli yaş ve zihinsel olgunluğa ulaştıktan sonra bazı aşamalarla gerçekleşir. İnanç ve töre kurallarını bilen ve sırrı koruyabilen can, kırk günlük, yedi veya dokuz aylık sınama dönemlerinden sonra mezhebe kabul edilir. Mezhebe girecek kişinin anne-baba yönünden Nusayrî olması gerekir, dışarıdan birinin cemaate katılmasına sıcak bakılmaz ve ayrıca her Nusayrî de mezhebe kabul edilmeyebilir. Nusayrîlerin başka inançlardan olanları mezhebe kabul etmelerinin sebebi bir sır cemiyeti olmalarından kaynaklanmaktadır. Aslında Nusayrîlik başlangıçta herkese açık bir mezhepken ortaya koydukları bazı aşırı görüşleri sebebiyle eleştirilmişler, baskı altına alınmışlar ve bazı dönemlerde de şiddete maruz kalmışlardır. Muhtemelen, bunun bir sonucu olarak Nusayrîlik zamanla sır cemaatine dönüşmüştür.

Nusayrîlikte cemaate giriş Nusayrî sayılmanın temel şartıdır. Aslında kişinin asıl doğumu dini bilgileri almasıyla başlar. Dini bilgiler de mezhebe giriş süreciyle verilmeye başlanır. Bir kimsenin mezhebe girebilmesi için ana babasının Nusayrî olması, erkek olması, sağlıklı bulunması, 8-10 yaşından büyük veya 16-18 yaşını doldurmuş ve ölümle tehdit edilse bile sır saklayabilecek derecede güvenilir olması gerekir. Erkek çocuk mezhebe girecek yaşa geldiğinde babası güvendiği bir Nusayrî'ye gider ve mezhebe girmesine aracı olmasını ister. Bir tür yola giriş ritüeli diyebileceğimiz din amcalığı kurumu, ergenlik yaşına gelen, anne ve babası Nusayrî olan erkek çocukların önceden belirlenmiş amca ya da şeyh yanında bir süre kalarak dinsel geleneklerin ve özellikle bâtnî öğretilerin aktarılmasıdır. *Din amcası* diye isimlendirilen bu kişi, mezhebe girecek bu gencin mürebbisi olma görevini üstlenir. *Din amcası*, Nusayrî yoluna girmek isteyen talibe yolun incelikleri, adap, erkân ve kurallarını öğretir. Bir bakıma uygulamalı eğitim yaparlar. Gelenek içinde *din amcası* vazifesi çok önemli bir yer işgal ettiğinden o kişi talibin manevi babası kabul edilir. Aday, din amcasının çocuklarını kardeş kabul eder ve onlarla evlenemez.⁸³ Talip, din amcasının yanında öğrendiklerinden imtihana tabi tutulur, eğer başarılı olursa mezhebe giriş süreci başlatılır. Üç aşamalı bir süreçten geçen aday, her aşamada mezhebin bazı sırlarına vakıf olur.⁸⁴

Arap Aleviliği ile Anadolu Aleviliği Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Son bir yıldır Suriye'de vuku bulan rejim muhalifi isyanlar sebebiyle Nusayrîlik daha fazla gündem de yer almaya başlamıştır. Nusayrîliğin Arap Aleviliği şeklinde isimlendirilmesi de Anadolu Aleviliği ile aralarında benzerlik kurulmasına sebebiyet vermiştir. Hatta ülkemizden bazı sol kesim gruplar, Beşşar Esed yönetimine destek verdiklerini açıklamaları, hatta Şam'a kadar gitmeleri bu arka plan içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak burada ciddi bir bilgi eksikliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Zira Arap Aleviliği, Anadolu Aleviliğinin mensuk ve ayinlerinde tecrübe edilen otantik figürlerin, üslup ve tarzların hiç birini benimsemeyiz. Bu iki cemaatin birbirlerine karşı her hangi bir ilgilerinin olmadığı ya da birbirlerini tamamadıkları söylenebilir.⁸⁵ Son dönemlerde yapılan alan araştırmaları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Nusayrî şeyhi Selim Sönmez; "Ne geçmişte, ne günümüzde Türk Aleviliği ile ortak bir hareketimizin ve noktamızın olduğunu hatırlamıyorum." diyerek bu farklılığı dile getirmiştir. Bu yüzden Nusayrîler, Türk Aleviliğini yarı-İslâm referanslı, ama yalnızca bazı Türk boyları tarafından benimsenmiş, bağımsız, kendine has bir Türkmen anlayışı olarak kabul ederler. Yine Şeyh Mehmet Heysemoğlu da Nusayrîlikle Alevilik arasındaki farkı açıklarken Anadolu Aleviliğinin "Bektaşilik" olduğunu, buna asla Alevilik denilemeyeceğini belirttiikten sonra, Anadolu Aleviliğinin İslâm şeriatının Türk yorumu olduğunu ve bu sebeple Türk kökenli Alevîlerin şeriatçı ve tarikatçı olduklarını dile getirmiştir.⁸⁶ Aşağıda ortaya koyacağımız mukayeselerle Arap

Aleviliği ile Anadolu Aleviliği arasında köken, inanç yapısı ve dini pratikler açısından ciddi farkların olduğunu açıklamaya çalışacağız:

1- Köken açısından Nusayrîlikle Alevilik mukayese edildiğinde; Anadolu/Türkmen Alevilerinin kökeni Türk'tür, Türkçe konuşurlar ve ibadet dilleri Türkçedir. Suriye Alevilerinin kökeni Arap'tır ve Arapça konuşurlar. Türkiye Alevilerinin manevi önderleri Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli gibi Türkmen şüflerdir. Hâlbuki Arap Alevileri kendi mezhebi geleneklerinden gelen Arap şahsiyetleri önder kabul ederler. Bu itibarla aralarında etnik farklılık mevcut olduğu gibi, dinî önderler ve referanslarda da ciddi farklılıklar bulunmaktadır.

Genel İslamî gelenekte Nusayrîlik ayrı bir mezhep kabul edildiği halde Anadolu Aleviliği İslam'ın içinde Türklere özgü tasavvufî bir anlayış olarak değerlendirilir. Bugün Alevilerin de dâhil olduğu büyük ekseriyet Anadolu Aleviliğini ayrı bir mezhep olarak görmezler. Anadolu Aleviliğinin Türkmenlere özgü bir din anlayışı olduğu, teşekkül ve gelişim sürecinde Şiilikle doğrudan bir ilişkisinin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Anadolu Aleviliği Hanefi-Matürîdî gelenek içinde teşekkül etmiştir. Bugün Aleviler, ameli konularda Hanefi fıkıhına tabidirler. Örneğin Alevilerde mesh üzerine mesh olmadığı gibi mut'a nikahı da kabul görmez. Suriye Aleviliği ise Şii kökenli bir mezhep olup daha bâtinî bir özellik gösterir. Onlar, inançta ve amelde Şiilikten etkilenmişlerdir.

2- İnanç esasları açısından Anadolu Aleviliği ile Nusayrîlik mukayese edildiğinde Nusayrîlerde Ali'nin tanrısal yönünün ön plana çıkarıldığı görülür. Geneli dikkate alındığında Anadolu Aleviliğinde Hz. Peygamber, Kur'an, ahret, melek gibi İslam'ın temel inanç ilkeleri hususunda önemli farklar bulunmazken Nusayrîlerin din anlayışında ciddi farklılıkların mevcut olduğu görülür. Bu hususta Arap Aleviliği ile Anadolu Aleviliği arasındaki en belirgin farkların başında tanrı tasavvuru, ahret inancı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin konumları gelmektedir.

3- Kutsal Kitap Tasavvuru: Anadolu Alevileri, her ne kadar Kur'an'ın bir kısım ayetlerini Sünnîler gibi yorumlamazlarsa da, kutsal kitabın bütünlüğü ve bağlayıcılığı hususunda Müslümanların genelinden farklı düşünmezler. Buna mukabil Nusayrîler, Kur'an'ın muhtevastaki mesajların niteliğinde ve niceliğinde, hatta tanrısal kökeninde, Türkmen Aleviliğinden bütünüyle farklı bir anlayışa sahip oldukları gibi, kutsal kitabın adında bile muhalefet etmişlerdir. Onlara göre Ali'nin tanrısallığıyla ilgili ayetler; Ebu Bekir, Ömer ve Osman üçlüsü tarafından Kur'an'dan kasten çıkarılmıştır. Bu sebeple göre onlar, Abdullah bin Hamdân el-Hâsibî tarafından kaleme alınan ve on altı sureden oluşan *Kitâbü'l-Mecmu'* adlı eserin mezheplerinin kutsal kitabı olduğunu kabul ederler.

4- Ehl-i Beyt ve Sahabe Anlayışı: Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı sevgi ve muhabbet olmakla birlikte -Ümeye oğulları hariç- diğer sahabeye karşı bir nefret ve kötü söz vaki değildir. Halbuki Nusayrîler, başta ilk üç halife olmak üzere Hz. Ali'nin rakibi kabul ettikleri bütün sahabeyi lanetlerler ve onları şeytan mesabesinde görürler.

5- Alem tasavvuru ve yaradılış anlayışlarında da önemli farklılıklar bulunmaktadır: Nusayrîler, Ali'nin ruhunun Âdem'den elli milyon yıl önce yaratıldığına, bütün canlıların ancak Ali'nin ruhuyla hayat bulduğuna ve bu durumun devam ettiğine inanırlar. Nusayrî inancında tanrı, ilk önce *İmam Ali* şeklinde zuhur etmiş, sonra gölgesi Muhammed'e yansımış ve böylece Ali, kendi nurundan Muhammed'i yaratmıştır. Muhammed de Selman'ı yaratmıştır. Bu durum "A-M-S" sırrı ile ifade edilmiştir. Onların inancındaki diğer bir husus da, Ali'nin ölümüyle ilgilidir. Nusayrîler Ali'nin ölümünün zahiri olduğunu ve onun gerçekte ölmediğini, bütün insanlığın günahlarının kefareti için kurban edildiğine inanırlar. Burada da Hıristiyan anlayışından bir etkilenme olduğu görülür. Anadolu Aleviliğinde ise buna benzer inançlara yer yoktur.

6- Ahret inancında da çok büyük farklılıklar vardır. Anadolu Aleviliğinde ahret, cennet ve cehennem varlığıyla alakalı olarak bir takım tasavvufi yorumların dışında genel İslamî anlayıştan farklı bir yan bulunmaz. Nusayrîlerde ise, tenasüh (reenkarnasyon) inancı olduğundan İslamî anlamda bir ahret hayatından söz edilemez. Tenasüh inancı, Nusayrîlikte o denli etkilidir ki mezhebin omurgasını oluşturduğu söylenebilir. Yukarda da belirtildiği üzere Anadolu Aleviliğinde böyle bir inanç bulunmamaktadır.

7- Erkan ve uygulamalar: Anadolu Alevileri, Alevi erkânının gereklerini "cem" adı verilen toplantılarda yerine getirirler. Cemler, ikrar almış, musahibi olan kadın ve erkek canların katılımıyla topluca icra edilir. Nusayrîlik, bireysel tapınmayı esas alırken Alevilerde ibadetler toplu halde yapılır. Türkmen Aleviliğindeki cem evlerine karşılık, Nusayrîlikte "nüdeyve"ler (bazı kararların alındığı küçük toplantı yerleri) vardır. Bununla birlikte Nusayrî meskûn mahallinde cami de bulunmaktadır; ama Sünnîlerin algıladıkları anlamda namaz kılmak ya da diğer ibadetleri yerine getirmek için değil, cami ve nüdeyveler; aileler arasındaki problemlerin halli, çiftler arasındaki muhtemel uyumsuzlukların ve anlaşmazlıkların giderilmesi gibi dünyevî işlerin görülmesi; yardımlaşma, dayanışma ve insanı ilgilendiren diğer tüm sosyal faaliyetlerin (nişan merasimi, evlenme, düğün, sünnet vs.) icrasında insanlara mutluluk getirdiğine inanılan kutsal mekânlar olarak kabul edilmektedir. Halbuki Anadolu Aleviliğinde camiler, ibadet mahalli olarak kabul edilmekte ve pek çok bölgede Alevi vatandaşlar namazlarını camilerde ifa etmektedir. Ayrıca Türkmen Aleviliğine has olan ayin kültü semahın Nusayrîlikte bir karşılığı yoktur. Onlarda toplu ibadet geleneği olmadığı gibi benzer dini ritüellere de rastlanmaz.

8- Anadolu Aleviliği ile Nusayrîlik arasındaki önemli farklardan biri de kadınların konumuyla alakalıdır. Nusayrîler, kadınlara sırrın verilemeyeceğini kabul ederler, onlar kadınların erkeklerden aşağı bir varlık olduğunu, bu çerçevede dinen sorumlu olmadıklarını ve cemaate asla alınmamaları gerektiğini ileri sürerler. Anadolu Aleviliği ise, kadın erkek eşitliğini esas kabul eder ve kadını erkeğinden hiçbir zaman ayırmaz. Bu sebeptendir ki, dini ayinler kadın-erkek bir arada yapılır.

9- Bayramlar hususunda da bazı önemli farklar vardır. Anadolu Aleviliğinde Türk ve İslam kültürünün dışındaki bayramlara yer verilmez. Nusayrîlerde ise bayramlar, *Ehl-i beyt* ile ilgili önemli dinî-siyasî olaylara endeksli olmakla birlikte kendi coğrafyalarında etkili olan diğer dinlerden özellikle Hıristiyan bayramlarındanda etkilenmişlerdir. Ayrıca onlar, bayramlarda bol bol şarap içer ve buhur yakarlar. Takdis ayinlerinde şarabın rengindeki kırmızılık, Ali'nin kanını temsilen kutsallık ögesi sayılır. Bu nedenle ayinlerde “Kutsal Şarap Kültü” Nusayrî geleneğinde vurgulu bir yere sahiptir. Anadolu Aleviliğinde ise içkinin (dem) kutsallığı söz konusu değildir.

Nusayrîlik ile Alevilik arasında hiçbir benzerliğin olmadığını söylemek de bir aşırılık olacaktır. Elbette aynı dinin mensupları olduklarını kabul eden zümreler arasında ciddi oranda benzerlikler bulunabilir. Bu sosyolojik realiteye rağmen Nusayrîlik ile Anadolu Aleviliği arasında dikkat çeken benzerliklerin pek fazla olmadığı söylenebilir. Dini ritüellerin gençlere öğretilmesi hususunda bir benzerlikten söz edilebilir. Nusayrîler, belli bir yaşa ulaşmış genci “*din amcası*”na teslim ederek onun yetişmesini amaçlarlar. Nusayrîlerdeki bu din amcalığı kurumu, içerik olarak Anadolu Aleviliğindeki “*musahiplik müessesesi*”ne benzemektedir.⁸⁷

Her iki grupta da cemaate giriş törensel bir mahiyet arz eder. Belli bir yaşa ve belli özelliklere sahip olan grup mensupları, belli kurallar çerçevesinde cemaate giriş yaparlar. Ancak Anadolu Aleviliğinde kadınlar da cemaate katılabilirken Nusayrîlerde sadece erkek üyeler cemaate katılabilirler.

Dini inançlarını yaymak (tebliğ) gibi bir hedefleri yoktur. Çünkü her iki grup, kapalı birer toplum olup kendi inançlarını başkalarından gizleme (takiyye) ihtiyacı hissederler. Sır saklama her grupta da çok önemlidir. Ayrıca Aleviliğe ya da Nusayrîliğe mensup olmak, doğuştan gelen bir kazanım olup asla sonradan kazanılan bir özellik değildir. Alevi ya da Nusayrî olabilmek için Alevi ya da Nusayrî bir anne-babadan doğmak, yani kan bağı taşımak zorunludur. Öte yandan Nusayrîler, işe başlarken veya Ali'nin adı anıldığı her an, “Bism-i Ali” derler. Takdis ifade eden bu zikir tarzı Alevî-Bektaşîlerde ise, “Bism-i Şah” şeklindedir.

Sonuç olarak denilebilirki, Arap Aleviliği ile Anadolu Aleviliği arasında başta inanç konuları olmak üzere dinî pratikler konusunda da ciddi farkların

bulunduğu görülür. Anadolu Aleviliği her açıdan Türkmenlere özgü bir din anlayışını temsil ederken, Nusayrîlik gerek akîdevî ilkelerde ve gerekse amelî tecrübelerde olsun, diğer din ve mezheplerden ve özellikle Hıristiyanlıktan ciddi oranda etkilenmiştir. Bunda, tarihin değişik dönemlerinde çeşitli nedenlerden dolayı Nusayrîlerin Hıristiyan toplumla yakın ilişkide bulunmalarının önemli bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır.

Literatür/ Nusayrîliğin Yazılı Edebiyatı

Bin yılı aşkın geçmişi içinde kapalı bir toplum olarak gelişen Nusayrîlik hakkında bizzat fırka mensubu müelliflerin klasik ve yeni dönemde kaleme aldıkları eserlerle modern dönemde yapılan çalışmalar şeklinde başlıca iki grup literatürden bahsedilebilir. Fırkanın ikinci kurucusu sayılan Hasîbî ile birlikte başlayan telif çalışmaları genellikle içe dönük olarak yürütülmüştür. Çoğu küçük risâlelerden meydana gelen bu kitapların yanında dinî duyguları ifade eden şiirlerle bazen divanlara da rastlanır. Bu kitaplar, Nusayrîliğin kapalı bir toplum ve sır cemaati olması sebebiyle, bazı istisnalar dışında XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar ilim dünyasınca meçhul kalmıştır. XIX. yüzyıldan sonra bazı otantik Nusayrî metinlerinin elde edilip neşredilmesiyle birlikte mezhebin inanç ve ibadet anlayışlarına dair sağlıklı bilgiler ortaya konabilmiştir⁸⁸. Bunların başında fırkanın kutsal kitabı olan ve Hasîbî'ye nisbet edilen *Kitâbü'l-Mecmû'* gelmektedir.⁸⁹ Her Nusayrî'nin ezberlemesi gereken, temel inanç ve dua kitabı niteliği taşıyan bu eser, Nusayrî iken fırkadan ayrılıp Hıristiyan olan ve bu sebeple Tarsus'ta öldürülen Adanalı Süleyman Efendi tarafından neşredilmiştir [Beyrut 1863]. *Kitâbu'l-Mecmu'*, Süleyman Efendi'nin neşrinden hemen sonra Nusayrîlere ilgi duyan müsteşriklerin bilgi kaynağı olmuş, bu doğrultuda İngilizceye ve Fransızcaya tercüme edilmiştir. Eser, Ahmet Turan tarafından da Türkçeye kazandırılmıştır.⁹⁰

Nusayrîler için bir eğitim ve ibadet kitabı olan *Kitabü'l-Mecmû'*, mezhebe giriş ritüellerinde okunmakta ve Nusayrîler tarafından dinin temel kaynağı olarak görülmektedir. *Kitabü'l-Mecmû'*da bildirildiğine göre Nusayrîler Hz. Ali'nin Tanrı olduğuna, ne doğurup ne de doğrulduğuna, erkek ve kız kardeşten, baba ve anneden münezzeh olduğuna, yemeyip içmediğine, her zaman ve mekânda var olduğuna, hayat sahibi olduğuna, yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce de sonra da var olduğuna inanırlar. Dolayısıyla Ali'nin ilahlığı açık bir şekilde bu eserde dile getirilmektedir. On altı sureden oluşan ve içeriğinde Kur'an-ı Kerim'den de ayetler bulunan bu eserin, Allah tarafından sadece Nusayrî olanlara özel olarak verilmiş bir kitap olduğuna ve Hz. Muhammed tarafından on iki Nakib ve yirmi dört Necib'e Akabe'de bildirildiğine inanılmaktadır. Ayrıca mezhebin yazılı kaynakları arasında Hasîbî'nin Hz. Peygamber'i ve on iki imamı anlattığı *el-Hidâyetü'l-kübrâ* ile *el-Mâ'ide* ve divanını da zikretmek gerekir. Ebû Saîd et-Taberânî'nin Nusayrî bayramlarını anlattığı *Mecmû'u'l-a'yâd*, Muhammed b. Hasan Müntecibüddin'in

el-Hayâtü'r-rûhiyye, Mezkûn es-Sincârî'nin *Ma'rifetullah*, Yûsuf b. Acûz el-Halebî'nin *el-Münâzara*, Muhammed b. Yûnus el-Kilâzî'nin *Dîvân ile Kitâbü't-Te'ydî*'i burada örnek olarak zikredilebilir.

Fırka mensuplarının yakın zamanlarda kaleme aldığı iki eser özel öneme sahiptir. Bunlardan ilki Süleyman Efendi'nin (Âzenî) *el-Bâkûretü's-Süleymâniyye fî keşfi esrârı diyâneti'n-Nusayrîyye*'sidir. Nusayrîlerin içinden gelen ve fırkayı çok iyi bilen Süleyman Efendi'nin eseri *Kitâbü'l-Mecmû'* ve tefsiri, Haydarî ve Kilâzîler'in farklı anlayışları, bayramlar, şeyhler, temel inançlar, çeşitli kuddâslar hakkında otantik bilgiler ihtiva etmektedir.⁹¹ İkinci eser Muhammed Emîn Galib et-Tavîl'in (ö.1932) *Târîhu'l-'Aleviyyîn*'idir. Tarih yöntembiliminden uzak olarak kaleme alınan, kaynakların gösterilmediği eserde iddialı ve ispatlanamayan bilgiler yer almakta beraber fırkanın kabile yapısı, tarihî seyri hakkında önemli açıklamalar içermektedir.

Suriye'de ve Türkiye'de yaşayan Nusayrî müellifleri, belli ölçüde kendi toplumlarını zâhirî bilgilerle beslemek ve fırka ile ilgili soruları ortadan kaldırmak amacıyla son zamanlarda çok sayıda eser yazmışlardır. Nusayrîliğin çoğunlukla İmâmîyye Şîası ile özdeşleştirildiği bu çalışmalarda tenasüh anlayışının savunulması dışında fırkanın sır kabul ettiği hususlara yönelik hiçbir bilgi bulunmadığı gibi, zaman zaman bunların aslı olmadığı şeklinde yanıltıcı açıklamalara da yer verilmektedir.

Modern dönemde ise hem Batıda hem de Doğuda fırkanın tarihi, bölgedeki siyasal ve kültürel gelişmeler hakkında birçok çalışma yapılmıştır.⁹² Ülkemizde ise Türkiye Nusayrîliği konusunda ilk çalışma Bahâ Said (ö.1939) tarafından yapılmıştır. Nusayrîlerin yaşadığı bölgelerde bir ölçüde alan araştırması esaslarına dayalı olarak yapılan bu çalışma 1927'de neşredilmiştir.⁹³ İkinci çalışma Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının akabinde Hasan Reşit Tankut tarafından 1938'de gerçekleştirilmiş olup eserde Nusayrîlerin etnik kökenleri üzerinde durulmuştur.⁹⁴ Ahmet Turan da, konuyla alakalı olarak bir doktora çalışması yapmıştır.⁹⁵ 1980'li yıllardan sonra Anadolu Aleviliğiyle ilgili pek çok yayım gerçekleştirildiği halde Nusayrîlik hakkında, ancak birkaç kitap yayımlanabilmiştir. Bunlardan biri Ömer Uluçay'ın çalışması olup yazar hem genel Nusayrîlik hem de Türkiye Nusayrîliği ile ilgili ulaşabildiği bilgileri derlemiştir.⁹⁶ Abdülhamit Sinanoğlu tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışma ise, Süleyman el-Âzenî'nin (ö.1863) *el-Bâkûrâ* isimli kitabının muhtasar bir tercümesi ile Antakya'da bir Nusayrî şeyhi ile yapılan mülakattan oluşmaktadır.⁹⁷ Son dönemlerde Nusayrîlik konusunda bazı akademik çalışmalar yapılmaktadır.⁹⁸

Kaynakça

- Aksoy, Erdal, "Nusayrilerin Sosyal Yapıları ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Yaşayan Bu Topluluğa Devletin Yaklaşımları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss. 199-212.
- Bağdâdî, Abdülkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (çev. E.R. Fiğlalı), Ankara 1991.
- Bahâ Said, "Anadolu'da Gizli Mâbedlerden: Nusayriler ve Esrâr-ı Mezhebiyele-ri", *Türk Yurdu*, V (1927), s. 6-27.
- Bedevi, Abdurrahman, *Mezâhibu'l-İslamiyyîn*, Beyrut 1993, II, 1202-1206.
- Beşe, Ahmet, "İngiliz ve Amerikan Kayıtlarında Nusayriler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss.159-182.
- Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2011.
- Coşkun, Ali, "Bir Dini Grup Olarak Nusayriler ya da Suriye Aleviliği", *Marmara Ün. İlahiyat fak. Din Eğitimi Dergisi*, sayı 11, Haziran 2003, s.177-185.
- Dalkıran, Sayın, "Tarih-i Cevdet'te İslam Mezhepleri II (Dürzilik ve Nusayrilik)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2003/ 21, 201-217.
- Dönmez, Mehmet, "Hatay Aleviliğinde İnanç Önderlerinin İbadeti İdrak Ediş Tarzları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss.213-123.
- Er, Abdullah, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayriler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, s. 149-159.
- Er, Piri, "Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayriler) ve İnanç Esasları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss.277-290.
- Eskiocak, Nasreddin, *İlk Alevi Kimdir*, İstanbul 2007.
- Eskiocak, Nasreddin, *Yaratıcının Azametî ve Kur'an'daki Reenkarnasyon*, İstanbul 1997.
- Eş'arî, Ali b. İsmail, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilâfi'l-musalîn*, (nşr. Helmut Ruter) Weisbaden 1980/1400.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Gadir-i Hum" md., *DİA*, XIII, 279-280.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2008.
- Hatîb, el-Harekâtü'l-bâtiniyye fi'l-âlemi'l-İslamî, Amman 1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali el-Endelûsî, *el-Fasl fi milel ve'l-ahva ve'n-nihal*, (nşr. M.İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra), I-V, Riyad 1982/1402.
- İrfan Abdülhamit, "Nusayriyye", (çev. Avni İlhan), *DEÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir 1995, IX, 344-45.
- Keser, İnan, *Kent Cemaat Etnisite: Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusal-İlk*, Ankara 2008, *Ütopya Yayınevi*.
- Keser, İnan, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklaşması: Adana Nusayrileri*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.
- Kummî, Sa'd b. Abdullah, *el-Makâlât ve'l-fırak*, (nşr.M.Cevad Meşkûr), Tahran 1963.
- Kummî-Nevbahtî, *Şîr Fırkalar*, (çev. Hasan Onat-Sönmez Kutlu), Ankara 2004.
- Kutlu, Sönmez, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankara 2007.
- Mahmut Reyhani, *Gölgesiz Işıklar- Tarihte Aleviler-II*, İstanbul 1997.
- Marianne Aringberg- Laanatza, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler

- ve Farklılıklar", *Alevi Kimliği*, (ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere), Çev. Bilge Kurt Torun-Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, ss.195-214.
- Massignon, Louis (1964): "Nusayriler", *İslam Ansiklopedisi*, IX, 365.
 - Meir M. Bar-Asher Aryeh Kofsky, "Ali b. Ebi Talib'in İlahi vasıflarına dair Nusayrî öğretisi ve VII/XIII. Yüzyıldan kalma yayımlanmamış bir risaleye göre Nusayrî üçlemesi", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz Ali*, (ed. A.Y. Ocak), Türk Tarih Kurumu yay. 2005, s.136-172.
 - Naim Ürkmez- Aydın Efe, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler Hakkında Genel Bilgiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010, 54, s.129-130.
 - Olsson, Tord, "Dağlıların ve Şehirlilerin İrfanı Suriyeli Alevilerin ya da Nusayrilerin Mezhebi", *Alevi Kimliği*, (ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere), Çev. Bilge Kurt Torun-Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, ss.215-237.
 - Onarlı, İsmail, *Arap Aleviliği(Nusayrîlik)*, Etik Yay., İstanbul 2006.
 - Ortaylı, İlber, "Osmanlı Millet Sistemi ve Sosyal Boyutları", *Türkiye Günlüğü* (2004), 77, ss.143-148.
 - Ortaylı, İlber, "Alevilik, Nusayrîlik ve Bâb-ı Âlî", *Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1999.
 - ÖZ, Mustafa, "Nusayrîyye", *Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1999.
 - Özbek, Tank, *Nusayrî Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antakya 2006.
 - Sertel, Ergin, *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler*, Ankara 2005.
 - Sinanoğlu, Abdülhamit, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı (Çağımızda Bâtınlık Örneği)*, Esra Yay., İstanbul 1997.
 - Sönmez, Selim, "Türkiyeli Arap Alevileri", *Kervan Dergisi*, sayı 40, 1994, s.68.
 - Tankut, Hasan Reşit, *Nusayriler ve Nusayrîlik Hakkında*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
 - Tavil, Muhammed, *Arap Alevilerinin Tarihi, Nusayriler*, (çev. İsmail Özdemir), Çivi Yazıları, İstanbul 2000.
 - Togayhan, Abdurrahman, "Kültürel Farklılıklar Ekseninde Nusayrîlik Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: Mersin Arap Aleviliği Örneği", *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2006, Yıl: 10, Sayı: 14.
 - Tozlu, Selahattin, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss.79-110.
 - Tozlu, Selahattin, "Nusayriler ve Nusayrîlik Bibliyografyası", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss.323-350.
 - Turan, Ahmet, "Kitabu'l Mecmu'un Tercümesi", *OMÜ İlahiyat Fak Dergisi*, sayı 8, Samsun 1996, s.5-18.
 - Turan, Ahmet, *Les Nusayrîs de Turquie dans la Region D'Hatay*, (Doktora Tezi), Sorbon Üniversitesi 1973.
 - Turan, Fatma Ahsen, "Nusayriler'de Gadir Hum, Fıraş ve Mubahele Bayramları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss. 291-298.
 - Türk, Hüseyin, "Nusayriler'de Hızır İnanç", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Ara-*

tırma Dergisi, 2010/ 54, 225-242.

- **Türk, Hüseyin**, "Nusayrîlik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", *Folklor Edebiyat Dergisi*, cilt VII, sayı 28.
- **Türk, Hüseyin**, *Anadolu'nun Gizli İnanıcı Nusayrîlik İnanç sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, İstanbul 2010.
- **Türk, Hüseyin**, *Nusayrîlik (Arap Aleviliği) ve Nusayrîlerde Hızır İnanıcı*, Ankara 2002.
- **Türkel, Rifat**, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevilik Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, 153 sayfa.
- **Uluçay, Ömer**, *Arap Aleviliği: Nusayrîlik*, Gözde Yayıncılık, Adana 1996.
- **Uluçay, Ömer**, *Nusayrîlik: İnanç Esasları -Tenasuh*, Karahan Kitabevi, Adana 2003.
- **Üzüm, İlyas**, "Nusayrîlik" md., *DİA*, XXXIII, 270.
- **Üzüm, İlyas**, "Türkiye'de Alevi/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım", *İslam Araştırmaları dergisi*, sayı 4- 2000, s.179-182.
- **Yenmiş, Nihat**, "Arap Aleviliğinde Kutsal Günler ve Bayramlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss. 299-314.
- **Yıldız, Harun**, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Musahiplik", *Uluslar arası Alevilik Bektaşilik Sempozyumu I*, Isparta 2005.

Notlar

- 1 Luois Massignon, "Nusayriler", *İA*, IX, 365.
- 2 İlyas Üzüm, "Nusayrîlik", *DİA*, XXXIII, 270.
- 3 Bu konuda örnek olarak bkz. Marianne Aringberg- Laanatz, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar", *Alevi Kimliği*, ss.195-214; Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Nusayriler", ss.135-148; Abdullah Er, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayriler", ss. 149-159; Ahmet Beşe, "İngiliz ve Amerikan Kayıtlarında Nusayriler", s.179.
- 4 Massignon, "Nusayriler", *İA*, IX, 365. Ayrıca bkz. Ali Coşkun, "Bir Dini Grup Olarak Nusayriler ya da Suriye Aleviliği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Dergisi*, sayı 11, Haziran 2003, s. 177-185; Ömer Uluçay, *Nusayrîlik İnanç Esasları-Tenasüh*, Adana 2003, s. 261 vd.
- 5 Üzüm, "Nusayrîlik" md., *DİA*, XXXIII, 270; İrfan Abdülhamit, "Nusayrîyye", (çev. Avni İlhan), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1995, IX, 344-45.
- 6 Nusayrî şeyhi olan Mahmut Reyhani, bu iddianın tutarsızlığını bu şekilde dile getirmektedir (bkz. Mahmut Reyhani, *Gölgesiz Işıklar- Tarihte Aleviler-II*, İstanbul 1997, s. 21).
- 7 İrfan Abdülhamit, "Nusayrîyye", (çev. Avni İlhan), *DEÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir 1995, IX, 345.
- 8 İsmail Onarlı, *Arap Aleviliği (Nusayrîlik)*, s. 18; Hüseyin Türk, *Anadolu'nun Gizli İnanıcı Nusayrîlik*, s. 32; Selim Sönmez, "Türkiyeli Arap Alevileri", *Kervan Dergisi*, sayı 40, 1994, s. 68.
- 9 Onarlı, a.g.e., s. 17.
- 10 Bkz. Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2012, s. 309 (*Kitabu'l-Mecmu'*, Birinci sure).
- 11 Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 100-101; Nevbahî, *Fıraku'ş-Şia*, s. 94.
- 12 Eş'ari, *Makalatü'l-İslamiyyîn*, s. 86.
- 13 Bağdâdî, Abdülkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (çev. E.R. Fiğlalı), Ankara 1991, s. 196.
- 14 İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 188.
- 15 Mahmut Reyhani, a.g.e, s. 22.
- 16 Ömer Uluçay, *Arap Aleviliği*, Adana 1996, s. 227.
- 17 Eldeki mevcut belgelere göre Antakya'da Nusayrîlere "Fellâh" denmektedir. 1745 yılına ait bu bilgi, aslen Avâkiye köyünden olan ve "Fellâh tabir olunan Nusayrî" taifesinin Süveydiye'de başkalarına ait olduğu ileri sürülen bir vakıf araziye yerleşmeleri, bu arazi sahiplerinin de onların asıl köylerine dönmelerini istemeleriyle alakalı bir davada kayda geçirilmiştir. Aslında "Fellâh" tanımlaması bölgedeki hemen bütün Nusayriler hakkında yapılmakta, bazen de kelimenin çoğulu olan "Fellâhîn" nitelemesi kullanılmaktadır. (Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri", s.83)
- 18 Massignon, "Nusayriler", *İA*, IX, 365; ayrıca bkz. Hüseyin Türk, "Nusayrîlik İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri", *Folklor Edebiyat Dergisi*, cilt VII, sayı 28.
- 19 Gadir-i Hum hadisesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Gadir-i Hum" md., *DİA*, XIII, 279-280.
- 20 Hüseyin Türk, *Anadolu'nun Gizli İnanıcı Nusayrîlik İnanç sistemleri ve Kültürel Özellikleri*, İstanbul 2010, s. 41.
- 21 Nevbahî, a.g.e., s. 93.
- 22 Nevbahî, a.g.e., s. 93; ayrıca bkz. Sönmez Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankara 2008, s. 191.
- 23 Erken dönem bazı Batılı kaynaklar bu şahsı mezhebin kurucusu olarak göstermektedir. Bkz. Abdullah Er, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayriler", s.150-151.
- 24 Üzüm, "Nusayrîlik", *DİA*, XXXIII, 271.

- 25 Üzüm, "Nusayrîlik", *DîA*, XXXIII, 271.
- 26 1800 yılların ilk çeyreğinde bölgede araştırmalar yapan Dupont'un Nusayrî grupları hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: Nusayrîler Şemsiler (Güneşe tapanlar) ve Kameriler (Aya tapanlar) diye iki kısma ayrılmıştır. Güneşe tapanlar "Clizié" ve "Clissié" isimlerinden ikisini de kullanmaktadırlar. Aya tapanlar Chemélie'lerdir (Şimâfliler); bunların bir kısmı, özellikle Dem Farco köyünde ikamet edenler, işi ayın önünde sigara içmemeye kadar götürürler, hem de Lazkiye'nin tütünü dünyanın en beğenilen tütün olmasına rağmen. Bir de dünyayı ve kendisine bağlı olan her şeyi yarattıktan sonra varlığı sona eren bir yaratıcıya inanan Gaybiler vardır. Dupont'a göre Nusayrîler; Şemsiler yani güneşe tapanlar, Kilâziler yani aya tapanlar, Gaybiler yani görünmeyen fakat yarattığına inandıkları tanrıya tapanlar olmak üzere gruplara ayrılırlar. Bu son grup, birçok uygulama tarzı benzerlik gösterdiği için çoğunlukla Şimâfliler ile karıştırılmaktadır. Dupont, Félix, (1824), "Mémoire sur les moeurs et les cérémonies religieuses des Nesserié, connus en Europe sous le nom d'Ansari", *Journal Asiatique*, tom. V, Septembre 1824, s. 129-139, s.130'den naklen alıntı yapan Abdullah Er, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayrîler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, s. 152.
- 27 Kilâzilerin çoğu güney bölgelerinde oturdukları için *el-Kıbliyye*, Haydârilerin çoğu da kuzeyde oturduklarından *eş-Şimâliyye* şeklinde de anılmaktadırlar (Hüseyn Türk, *Nusayrîlik*, s. 128).
- 28 Fiğlali, *Günümüzde İslam Mezhepleri*, s. 369; Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri*, s. 194.
- 29 Bahâ Said, "Anadolu'da Gizli Mâbedlerden: Nusayrîler ve Esrâr-ı Mezhebîyeleri", *Türk Yurdu*, V (1927), s. 6-27.
- 30 Hatîb, *el-Harekâtü'l-bâtiniyye fi'l-âlemi'l-İslamî*, Amman 1984, s. 331-32.
- 31 Muhammed et-Tavîl, *Târîhu'l-Aleviyyîn*, s. 341-349.
- 32 Marianne Aringberg- Laanatza, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar", s.198.
- 33 Osmanlı Devleti, bütün resmi işlerinde Nusayrîleri "Müslüman" olarak görmüş ve Müslümanlara nasıl muamele ediliyorsa onlara da aynı şekilde muamele edilmesini istemiştir. Osmanlı Arşivinde bulunan ve hâlâ büyük bir kısmı tasnif edilmemiş olan nüfus defterleri, aslında bu gibi meselelerde başlıca kaynaklardan biridir. Fakat elde bulunan nadir defterlerden 1855 yılına ait bir Antakya Sancağı nüfus defteri bu bakımdan kıymetlidir. Defter, Halep Vilayetine Antakya Sancağına bağlı keza ve nahiyelerde bulunan Müslümanların durumunu bildirir bir defter olmakla birlikte, yarım kalmış bir yazının sonradan yapılan ilave yazımıdır. Bu defterde Halep Vilayeti Valisi, Nüfus Nazırı ve diğer vazifelilerin mühürleri vardır. Defterin tanıtımında; "Halep vilayetine tabi Antakya lıvasının Müslüman ahalisinin doğum ve ölüm ve yazılmamış nüfusunu bildirir dört aylık yoklama defteridir." denilmektedir. 13 Ocak 1855-12 Mayıs 1855 (1 Kânun-i sani 1270-30 Nisan 1271) tarihleri arasına ait bu dört aylık yoklama defteri, Osmanlı Devletinin Nusayrîleri, "Nusayrî" adıyla ayırıp "Müslüman" hanesine yazdığını gösterir -en az- bir kayıttır. Bu ek yazımda, Antakya şehrinin iki mahallesi "Fellâh Mahallesi" şeklinde ayrıca yazılmıştır. Bu mahalleler; "Mahalle-i Kanavât-ı Fellâh" ve "Mahalle-i Mahsen-i Fellâh" adlarıyla yazılmışlardır (Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, s.84)
- 34 Nusayrîlerin zorla Sünnileştirilmeye çalışıldığı şeklinde bazı iddialar son dönemlerde dile getirilmektedir. Ancak 1870 ve 1871 yıllarına ait bazı yazışmalarda Antakya yöresindeki bazı Nusayrîlerin Sünnilerle birlikte camilerde ibadet etmek istedikleri, ancak Sünni ahalinin buna karşı çıkması üzerine Bâbüâlf'den Halep valilerine emirler yollandığı ve Nusayrîlerin Sünnilerle birlikte cami ve mescitlerde birlikte namaz kılmalarına imkân sağlanması ve tepkilerin giderilmesi hususunda buyruklar gönderildiği bilinmektedir. Nusayrîlerin diğer ahali ile birlikte camilerde namaz kılmak istemelerine yönelik taleplerin, dolayısıyla bu konuda çıkarılan bazı engellemelerin kaldırılması hususunda devlet yöneticilerinden taleplerinin devam ettiği bilinmektedir. (Bkz. (Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri", s.83- 85) Bu durum, Nusayrîlerin kendi istekleri ile cami ve namaza devam ettiklerini göstermektedir.
- 35 Detaylı bilgi için bkz. Naim Ürkmez- Aydın Efe, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler

- Hakkında Genel Bilgiler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, 2010, 54, s.129-130.
- 36 Tord Olsson, "Dağlıların ve Şehirliilerin İrfanı Suriyeli Alevilerin ya da Nusayrilerin Mezhebi", s.215.
- 37 Mustafa Öz, "Nusayrîyye", *Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayrîler Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1999, s. 186.
- 38 Masignon, "Nusayrîler", *İ.A.*, IX, 365- 370.
- 39 Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 197-198.
- 40 Mahmut Reyhanî, *Gölgesiz Işıklar- Tarihte Aleviler-II*, s. 27-28.
- 41 Tord Olsson, "Dağlıların ve Şehirliilerin İrfanı Suriyeli Alevilerin ya da Nusayrilerin Mezhebi", s.218.
- 42 Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 309 (*Kitabu'l-Mecmu*, Birinci Sure "el-Evvel").
- 43 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Meir M. Bar-Asher Aryeh Kofsky, "Ali b. Ebi Talib'in İlahi vasıflarına dair Nusayrî öğretisi ve VII/XIII. Yüzyıldan kalma yayımlanmamış bir risaleye göre Nusayrî üçlemesi", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz Ali*, (ed. A.Y. Ocak), Türk Tarih Kurumu yay. 2005, s. 136-172.
- 44 Rifat Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik ve Alevilik Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi yüksek lisans tezi, s. 25 vd.
- 45 İnan Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*, s. 39.
- 46 Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevilik Mukayesesi*, s. 22.
- 47 Meir M. Bar-Asher Aryeh Kofsky, "Ali b. Ebi Talib'in İlahi vasıflarına dair Nusayrî öğretisi ve VII/XIII. Yüzyıldan kalma yayımlanmamış bir risaleye göre Nusayrî üçlemesi", s. 161 vd.
- 48 Günümüz Nusayrî inanç önderleri tarafından kaleme alınan eserlerin hemen hiç birinde kelime-i şahadet Kitabı'l-Mecmu'da ortaya konulduğu şekilde açıklanmaz (Üzüm, "Türkiye'de Alevî/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç konularına yaklaşım", *İslam Araştırmaları dergisi*, sayı 4- 2000, s. 183-184).
- 49 Bkz. Meir M. Bar-Asher Aryeh Kofsky, "a.g.m.", s. 164-171.
- 50 Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevilik Mukayesesi*, s. 20-23.
- 51 Bu yazarlardan Eskiocak, Hz Ali'nin annesine, Ali doğduğu zaman gökten bir sesin "Ona benim isimlerimden türeme bir isim verdim. Benim isimim -Aliyyü- onun ismi Ali'dir", şeklinde telkin verdiğini ifade eder (Nasreddin Eskiocak, *İlk Alevi Kimdir*, İstanbul 2007, s. 15)
- 52 Piri Er, "Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayrîler) ve İnanç Esasları", s.278.
- 53 Geniş bilgi için bkz. Üzüm, Türkiye'de Alevî/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç konularına yaklaşım, s. 179-182.
- 54 Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevilik Mukayesesi*, s. 32-33.
- 55 Hüseyin Türk, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevilik Mukayesesi*, s. 59; Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, s. 53; Üzüm, "Nusayrîlik", *DİA*, XXXIII, 270-274.
- 56 Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*, s. 42.
- 57 Keser, a.g.e, s. 47.
- 58 Türkel, *İnanç Esasları Açısından Nusayrîlik-Alevilik Mukayesesi*, s. 47-48.
- 59 Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, s. 50.
- 60 Bkz. Bedevi, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1993, II, 1202-1206; Baha Said, "Nusayrîler ve Mezheplerinin Sırları", s.234-235; Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 371.
- 61 Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*, s. 49; Sinanoğlu, a.g.e., s. 41.

- 62 Uluçay, *Arap Aleviliği: Nusayrîlik*, s. 159; Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, s. 55-56.
- 63 Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 311 (*Kitabu'l-Mecmu'*, Ebu Said'i Yüceltme Bölümü).
- 64 Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*, s. 78.
- 65 Eskiocak, *Yaratıcının Azameti ve Kur'an'daki Reenkarnasyon*, s. 44-45.
- 66 Süleyman Efendi, *Kitabu'l-Mecmu'u* yayımlayarak bu sırrı açığa vurduğundan Nusayrîlerce 1863'te Tarsus'ta öldürülmüştür.
- 67 İrfan Abdülhamit, "Nusayrîye", s. 360; Türkel, *İnanç Esasları açısından Nusayrîlik ve Alevilik Mukayesesi*, s. 23.
- 68 Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 369; Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 194.
- 69 Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 374-75.
- 70 Fatır: Hz Fatıma; Nusayrîlerde kadının ruhu olmadığından Hz Fatıma'nın ismi bu şekilde zikredilir.
- 71 Fransız yazarı Dupont'un gezi notlarında Nusayrîlerin namaz ibadeti şöyle anlatılmaktadır: Nusayrîler aynen Türkler gibi sünnetlidirler, Türkler gibi gece yarısı ve güneş doğmadan önce ibadet ederler. İbadetlerini aynen Türkler gibi oturarak, ayakta veya yürüyerek gerçekleştirebilirler. İbadetleri sırasında kendi dinlerinden olmayan biriyle konuşurlarsa, uzaktan veya yakından bir deve, domuz veya bir tavşan görürlerse ibadetlerini sakıt olmuş sayarlar, yenilemeleri gerekir. (Abdullah Er, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayrîler", s. 154)
- 72 Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*, s. 140 vd.
- 73 Hüseyin Türk, "Nusayrîler'de Hızır İnancı", s.229; Tord Olsson, "Dağlıların ve Şehirliilerin İrfanı Suriyeli Alevilerin ya da Nusayrîlerin Mezhebi", s.231.
- 74 Türk, *Nusayrîlik (Arap Aleviliği) ve Nusayrîlerde Hızır İnancı*, s. 65-66.
- 75 Türk, *Nusayrîlik ve Nusayrîlerde Hızır İnancı*, s. 120.
- 76 Abdullah Er, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayrîler", s. 154.
- 77 Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 372. Krş. Baha Said, "Nusayrîler ve Mezheplerinin Sırları", s.233.
- 78 Türk, *Nusayrîlik*, s. 138-139; Abdullah Er, "Fransızca Yazılı Kaynaklarda Nusayrîler", s. 154.
- 79 Türk, *Nusayrîlik*, s. 138-139.
- 80 Mehmet Dönmez, "Hatay Aleviliğinde İnanç Önderlerinin İbadeti İdrak Ediş Tarzları", s. 220.
- 81 Nusayrîlerin bayramları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Fatma Ahsen Turan, "Nusayrîler'de Gadir Hum, Fıraş ve Mubahale Bayramları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss. 291-298; Nihat Yenmiş, "Arap Aleviliğinde Kutsal Günler ve Bayramlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss. 299-314.
- 82 Geniş bilgi için bkz. Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 377; Keser, *Nusayrîler- Arap Aleviliği*, s. 129-131.
- 83 Ergin Sertel, *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayrîler*, Ankara 2005, s. 76-78; İsmail Onarlı, *Arap Aleviliği(Nusayrîlik)*, s.63; Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*, s. 93; Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, s. 29.
- 84 Geniş bilgi için bkz. Baha Said, "Nusayrîler ve Mezheplerinin Sırları", s.230-238; Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 297-300.
- 85 Marianne Aringberg- Laanatza, "Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar", s.213.
- 86 Abdurrahman Togayhan, "Kültürel Farklılıklar Ekseninde Nusayrîlik Üzerine Bir Din Sos-

- yolojisi Araştırması: Mersin Arap Aleviliği Örneği", s. 85.
- 87 Geniş bilgi için bkz. Harun Yıldız, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Musahiplik", *Uluslar arası Alevîlik Bektaşîlik Sempozyumu I*, Isparta 2005; Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2011, s. 304, 370; Bulut, "Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak Musahiplik", *Hız Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku Sempozyumu*, Ankara 2012, ss. 1-13.
- 88 Üzüm, "Türkiye'de Alevî/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 4- 2000, s. 173.
- 89 Bu eser, Muhammed b. Nusayr'dan sonra mezhebin ikinci kurucusu kabul edilen, aslen İranlı olan ve "Şeyh Yaprak" adı ile şöhret bulan Hamdan el-Hasibî (ö. 873-957) tarafından yazılmıştır. İlk defa Adanalı Süleyman Efendi tarafından neşredilmiştir. (bkz. Süleyman Efendi, *Kitâbu'l-Bâkûrati's Süleymâniyye fî -Keşfi Esrârî'd -Diyâneti'n-Nusayrîyye*, Beyrut, 1863, s. 7-10) Bu şahıs tarafından neşredilinceye kadar yaklaşık on asır gizli kalmış olup, 1900'ü yıllardan sonra üzerinde çalışmalar yapılabilmektedir.
- 90 Bkz. Ahmet Turan, "Kitabu'l-Mecmu'unun Tercümesi", *OMÜ İlahiyat Fak Dergisi*, sayı 8, Samsun 1996, s. 5-18.
- 91 Bkz. Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, s.87-196.
- 92 Detaylı bilgi için bkz. Tozlu, Selahattin, "Nusayrîler ve Nusayrîlik Bibliyografyası", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, 2010/ 54, ss.323-350.
- 93 Bahâ Said, "Anadolu'da Gizli Mâbedlerden: Nusayrîler ve Esrâr-ı Mezhebiyeleri", *Türk Yurdu*, V (1927), s. 6-27.
- 94 Hasan Reşit Tankut, *Nusayrîler ve Nusayrîlik Hakkında*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- 95 Ahmet Turan, *Les Nusayrîs de Turquie dans la Region D'Hatay*, (Doktora Tezi), Sorbon Üniversitesi (1973).
- 96 Ömer Uluçay, *Arap Aleviliği*, Adana 1996.
- 97 Abdülhamit Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, Konya 1997.
- 98 Örnek olarak bkz. *Türk Kültürü ve HACI BEKTAŞ VELÎ Araştırma Dergisi*, (ed. Gıyasettin Aytaç), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Bahar 2010, sayı 54, çeşitli makaleler.